

บทที่ 2

แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเชิงธุรกิจชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาที่ชาวบ้านใช้ในการผลิตผ้าทอมือย้อมสีธรรมชาติ เพื่อให้ในธุรกิจชุมชน ตลอดจนกระบวนการในการถ่ายทอดภูมิปัญญาว่าเป็นอย่างไร มีปัจจัยใดที่สัมพันธ์กับการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน ผู้ศึกษาได้ทบทวนแนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- 2.1 แนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน
- 2.2 แนวคิดการเรียนรู้ การถ่ายทอด
 - 2.2.1 การเรียนรู้ การถ่ายทอด
 - 2.2.2 การขัดเกลาทางสังคม
 - 2.2.3 เครือข่ายการเรียนรู้
- 2.3 แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
- 2.4 แนวคิดธุรกิจชุมชนและการตลาด
- 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.6 กรอบแนวคิดการศึกษา

2.1 แนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน

ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน

รุ่ง แก้วแดง (2541) ได้อธิบายว่า "ภูมิปัญญาไทย" หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรุงแต่ง พัฒนาและถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาไทยแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ภูมิปัญญาชาติหรือภูมิปัญญาไทยกับภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน

เสรี พงศ์พิศ (2536) ได้ให้ความหมายว่า "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหา การดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างเหมาะสม

ประเวศ วะสี (2530) ได้อธิบายว่า ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชาไม่แยกเป็นวิชาแบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่เกี่ยวกับค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรม มันจะผสมผสานกลมกลืน เชื่อมโยงกันหมด บางที่แยกไม่ออก

จากรุวรรณ ธรรมวัตร (2536) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง แบบแผนการดำเนินชีวิต ที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบทอดมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคลหรือทรัพยากรความรู้ก็ได้ การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึงเอาทรัพยากรความรู้ ทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่ในท้องถิ่นแต่ละแห่ง ซึ่งอาจเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนหรือเป็นเอกลักษณ์สากลที่หลายๆ ถิ่นมีคล้ายกันก็ได้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นเกิดจากการที่ชาวบ้านแสวงหาความรู้ เพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติทางสังคมที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและวิถีชีวิตชาวบ้าน เช่น การประกอบประเพณีพิธีกรรมของชุมชน เป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้กระทำสบายใจ รู้สึกอบอุ่นไม่โดดเดี่ยวให้คุณค่าทางจิตใจและความรู้สึกถือว่าเป็นพลังทางศีลธรรม โดยทั่วไปภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน เป็นประโยชน์แก่คนทุกระดับมีลักษณะเด่นคือ สร้างสำนึกในหมู่คณะสูง ทั้งในระดับครอบครัวและเครือญาติ

วิรัตน์ ธรรมนารถสกุล (2542) กล่าวถึง ภูมิปัญญาว่า เป็นส่วนหนึ่งของทุนทางสังคม ซึ่งมองว่าคนในชุมชนมีความสามารถ มีสติปัญญา เป็นสิ่งที่ควรที่จะรักษาไว้หรือมีการพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น และคนในท้องถิ่นต้องมีความตระหนักในการที่จะรักษา นอกจากนี้ระบบการศึกษาต้องมีการกระจายลงสู่ท้องถิ่นมากขึ้น เปิดโอกาสให้มีการเรียนรู้สองทาง คือ การเรียนรู้จากตนเอง เป็นการเรียนรู้ภายในชุมชนหรือการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ควบคู่กับ การเรียนรู้จากส่วนกลาง เป็นการเรียนรู้ภายนอกชุมชนและนอกประเทศ หลักสูตรการศึกษาควรเป็นหลักสูตรที่สอดคล้องกับชุมชน เสริมสร้างสติปัญญา เสริมสร้างความคิด สร้างสรรค์ เสริมสร้างที่จะสามารถเรียนรู้ด้วยตนเอง สิ่งต่างๆ จะกลับมาเป็นทุนของสังคมต่อไป

กระบวนการเกิดภูมิปัญญาชาวบ้านและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

แนวคิดในเรื่องกระบวนการเกิดของภูมิปัญญาชาวบ้านในบางประเด็นไม่มีการกล่าวถึงอย่างชัดเจน ดังนั้นผู้ศึกษา จึงได้นำเสนอแนวคิดที่เกี่ยวกับกระบวนการเกิดของวัฒนธรรมมาใช้ในการศึกษาครั้งนี้ มีดังนี้

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ได้กล่าวถึงกรอบในการศึกษาเรื่องกระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น สรุปได้ดังต่อไปนี้

1) การเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นจากศักยภาพของชาวบ้านในการแสวงหาทางรอดต่อสภาพปัญหาที่รุมเร้าอยู่ โดยมีผู้นำชาวบ้านที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลองและสรุปบทเรียนจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก อาจกล่าวได้ว่าชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ สังเกตถึงสภาพของชุมชนและได้ใช้ความรู้สติปัญญา จนเกิดเป็นองค์ความรู้ที่กระทำสืบต่อกันมา

2) การสะสมความรู้ การสั่งสมความรู้หรือภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเรียนรู้ การสะสมความรู้ได้มา 2 ทาง คือ การสั่งสมด้วยตนเองโดยเรียนรู้มาจากประสบการณ์ในชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคม อีกทางหนึ่ง คือ มีผู้ถ่ายทอดให้ในรูปของวัฒนธรรมประเพณีและวิถีการดำรงชีวิต ความรู้จะถูกสะสมไว้ในตัวคน ๆ หนึ่ง เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน และจะถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งได้ถูกสั่งสมมาจากประสบการณ์ และได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษผ่านการลองผิดลองถูก และปรับให้ใช้ได้ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นและสอดคล้องกับระบบนิเวศภูมิปัญญาที่สั่งสมนี้สามารถนำไปใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ และการดำรงเผ่าพันธุ์

3) การถ่ายทอดและกระจายความรู้ การถ่ายทอดและกระจายความรู้หรือภูมิปัญญาจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งโดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผีและการผลิตวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกันไม่ได้มีการเขียนบันทึกไว้อย่างเป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีผู้ที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาเรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน ได้สืบสานภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน

4) การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้หรือภูมิปัญญาในการอนุรักษ์โดยมากจะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็น คือ การประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ภายใน ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจที่ละเอียดอ่อนเกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองเป็นหลัก

งามพิศ สัตย์สงวน (2532) กล่าวถึง ภูมิปัญญาชาวบ้านว่าเกิดขึ้นมาจากประสบการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับชีวิต สังคม สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตทั้งหมด และการถ่ายทอดกันต่อๆ มา เป็นวัฒนธรรม เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ ขนบธรรมเนียม ศาสนา จารีตประเพณี พิธีกรรม ศิลปะ

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2532) กล่าวถึง วัฒนธรรม ว่าเป็นวิถีแห่งการดำรงชีพที่มนุษย์สร้างขึ้นตามที่มนุษย์มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นระบบความรู้ ความคิด หรือความเชื่อ จนยอมรับปฏิบัติกันมาเป็นวิธีการหรือแบบแผน มีการอบรมและการถ่ายทอดไปสู่สมาชิกรุ่นต่อไป ตลอดจนมีการเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับสภาวะสิ่งแวดล้อมของมนุษย์

สุริชัย หวันแก้ว (2537) เมื่อวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิต วัฒนธรรมจึงมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิต ซึ่งการปรับเปลี่ยนจะเกิดขึ้นควบคู่กันไประหว่างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม และมักเกิดขึ้นด้วยสาเหตุหลายประการที่เกี่ยวข้องเนื่อง ไม่อาจกล่าวได้ว่าเกิดจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งได้ การเปลี่ยนแปลงของสังคมบางส่วนอาจจะกระตุ้นและกระทบส่วนอื่นของสังคม เกิดการเปลี่ยนแปลงไปด้วย

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม จึงเกิดด้วยเหตุปัจจัยหลายอย่างควบคู่กันไป ดังที่ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2532) กล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ว่า จากการศึกษาอยู่ร่วมกันเป็นสังคม มีการจัดระเบียบทางสังคมและควบคุมสังคม สังคมจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องธรรมดาของโลก ระเบียบกฎเกณฑ์บางอย่างอาจเหมาะสมกับสมาชิกในปัจจุบัน สังคมต่างๆ ได้มีการติดต่อถึงกันเพราะความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านความสัมพันธ์และการกระทำระหว่างกัน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น ย่อมจะเกิดขึ้นในทุกยุคทุกสมัยและทุกสังคม ในสมัยโบราณนั้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นไปอย่างเชื่องช้า ทั้งนี้เพราะว่าสิ่งประดิษฐ์ในสังคมมีน้อย การสื่อสารยังไม่เจริญเหมือนปัจจุบัน ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1) ด้านนิเวศวิทยา ชุมชนที่อยู่ในสภาพสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์ เช่น ดินดี ส่งผลทำให้รายได้ดี สามารถนำมาปรับประยุกต์ให้ดีขึ้นในด้านต่าง ๆ ให้ดีขึ้น มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยต่าง ๆ รู้จักนำเทคโนโลยีมาใช้

2) การยอมรับสิ่งใหม่ การยอมรับสิ่งใหม่จะเป็นด้านการเกษตรหรือไม่ก็ตาม ย่อมเป็นตัวกระตุ้นและสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถาบันและสังคมต่างๆ ได้รวดเร็ว รวมทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนและครอบครัวให้ดีขึ้นไปกว่าเดิม ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยอีกด้วย

3) การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม การที่รัฐได้แพร่กระจายความเจริญต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชนโดยระบบการศึกษา เพื่อให้ทุกคนได้รับการศึกษาทั่วถึง การซื้อขายผลผลิตหรือการท่องเที่ยว ทำให้อิทธิพลของความเป็นเมืองเข้าสู่ชนบทมากขึ้น

4) ลักษณะบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล ลักษณะของความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น การที่คนมีการศึกษาที่สูงขึ้นย่อมรับสิ่งใหม่ ๆ มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และพัฒนาคุณภาพชีวิตดีขึ้น หรือลักษณะบุคลิกภาพในด้านของความเป็นผู้นำ ประสบการณ์การทำงาน เพศ อายุ และอื่น ๆ ก็มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้วย

5) การสื่อสารมวลชน อิทธิพลของวิทยุ โทรทัศน์ เครื่องมือสื่อสารอื่น ๆ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไม่มากนัก

นอกจากนี้ สุริชัย หวันแก้ว (2537) ได้กล่าวถึง ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม พอสรุปได้ดังนี้

1) ปัจจัยทางการเมืองและการทหารโดยมีองค์ประกอบทางสังคมในเรื่องอื่น ๆ เป็นองค์ประกอบทางสังคมในเรื่องอื่น ๆ เป็นองค์ประกอบในเรื่องการเปลี่ยนแปลงด้วย เช่น ค่านิยมในสังคม สถาบันทางสังคม

2) ปัจจัยทางเทคโนโลยี เช่น การประดิษฐ์คิดค้นบางอย่างให้ผลต่อการเปลี่ยนแปลง เช่น โทรศัพท์ คอมพิวเตอร์ เป็นต้น

3) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เนื่องจากมนุษย์ต้องทำมาหากิน ด้วยเหตุ ความต้องการทางเศรษฐกิจ มนุษย์อาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

องค์ประกอบและลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน

สามารถ จันทร์สุริย์ อ่างใน สหทยา วิเศษ (2540) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านที่สามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาชีวิตได้ในท้องถิ่น ซึ่งจะสะท้อนออกมา 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ

1) ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติหรือระบบการผลิต

2) ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคมหรือชุมชนหรือระบบ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

3) ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย หรือระบบความเชื่อ

ยศ สันตสมบัติ (2542) ได้กล่าวถึงธรรมชาติของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่กลุ่มชนต่าง ๆ ได้สั่งสม สืบทอดและพัฒนามาเป็นเวลานานับร้อยนับพันปี เป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ในแง่ที่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการศึกษาเชิงประจักษ์ ผ่านการพิสูจน์ทดลองและกระบวนการคิดสรร ปรับปรุง และพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ ภูมิปัญญามีข้อแตกต่างจากวิทยาศาสตร์อย่างมีนัยสำคัญอยู่ 2 ประการ คือ

ประการที่หนึ่ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่หรือระบบนิเวศใดระบบนิเวศหนึ่ง องค์ความรู้เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศโดยเฉพาะในอาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะด้วยเหตุนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่าง ๆ ที่ก่อเกิดดำรงอยู่และแตกดับไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ให้ประโยชน์และพัฒนาทรัพยากรในระบบชุดนั้นอย่างยั่งยืน

ประการที่สอง ลักษณะจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติทางด้านสังคมและสิทธิของชุมชนกล่าว คือ จากมุมมองในด้านของภูมิปัญญาท้องถิ่นระบบทุกชุดประกอบขึ้นบนเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติและชุมชนกับสิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศท้องถิ่นชุดนั้น วิธีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศลักษณะเช่นนี้ ถูกนำเสนอในเรื่องเล่าหรือนิทานพื้นบ้าน ที่กล่าวถึงสัมพันธภาพระหว่างคนกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกันทางสายเลือด การแต่งงาน หรือการเป็นพันธมิตร ในรูปแบบต่าง ๆ ในยุคปัจจุบันอันเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

ภูมิปัญญาชาวบ้านกับเศรษฐกิจชุมชน

ยศ สันตสมบัติ (2542) กล่าวว่า เศรษฐกิจชุมชน คือ ทางเลือกของการพัฒนาที่เน้นการสร้างฐานการผลิต กระบวนการเรียนรู้ ระบบการจัดการทรัพยากร การจัดการลงทุนและตลาดในรูปแบบที่หลากหลาย โดยพิจารณาจากศักยภาพของท้องถิ่นเป็นหลัก ชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อมต้องมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่เน้นความยั่งยืน ความเป็นธรรม คุณภาพชีวิตและประสิทธิภาพของการผลิตไปพร้อมกัน กล่าวสรุปเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่น เศรษฐกิจชุมชนและการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบสำคัญอย่างน้อย 4 ประการ คือ

1) ชุมชนเรียนรู้ หมายความว่า คนต้องเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาโดยเน้น การเรียนรู้ที่สอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่นเป็นหลัก ชุมชนจะต้องมีกระบวนการเรียนรู้ อย่างต่อเนื่อง โดยสืบทอดภูมิปัญญาเดิมและปรับประยุกต์เข้ากับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เพื่อตอบสนอง ความต้องการของยุคสมัยได้อย่างแท้จริง หากเป็นชุมชนในชนบทที่ทำการผลิตในด้านการ เกษตร นัยสำคัญของการเรียนรู้ย่อมหมายความว่าชุมชนดังกล่าวมีการปรับปรุง คัดเลือกและ พัฒนาสายพันธุ์พืชอย่างต่อเนื่อง สามารถควบคุมระบบการผลิตและสร้างอำนาจต่อรองกับ ภายนอกได้อย่างรู้เท่าทัน

2) ชุมชนต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรที่ดีและมีสภาพแวดล้อมที่ดี มีทรัพยากรในระดับที่ยังคงใช้ประโยชน์ได้ มีสำนึกความเป็นชุมชน มีองค์กรที่เข้มแข็ง สามารถ จัดการความสัมพันธ์ทางสังคมภายในและภายนอกชุมชน ชุมชนยังต้องมีความสามารถในการ วางกฎเกณฑ์เพื่อจัดระเบียบของชุมชนและจัดการความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการ สร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนต่าง ๆ ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น ใช้ป่าผืนเดียวกันหรือใช้น้ำสาย เดียวกัน เป็นต้น มีการสร้างเครือข่ายพหุภาคีโดยเน้นความร่วมมือระหว่างชุมชน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานรัฐและเอกชน เพื่อสร้างขึ้นเป็นประชาคมในระดับต่าง ๆ ซึ่งทำงาน สู่จุดมุ่งหมายในการสร้างสังคมร่วมกัน

3) ชุมชนต้องมีศักยภาพในการผลิต ชุมชนจะต้องมีความรู้ ความเข้าใจ อย่างลึกซึ้งในฐานทรัพยากรของตนเองว่า มีจุดแข็งอยู่ตรงไหน ชุมชนมีศักยภาพในการผลิตอะไร ให้อะไร ขายอะไรได้อย่างยั่งยืน ศักยภาพในการผลิตยังหมายถึงรวมถึงการเรียนรู้ที่จะเพิ่มมูลค่าให้ กับผลผลิตด้วยการแปรรูป การบรรจุหีบห่อ การส่งเสริมบทบาทการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือรูปแบบ ของการสร้างรายได้อื่น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ศักยภาพในการผลิตยังหมายถึง การที่ชุมชนจะต้องมีทุน ซึ่งมาจากการริเริ่มของชาวบ้านเอง มีการ พัฒนาระบบการบริหารการผลิต เช่น การทำบัญชี การพัฒนาระบบการตลาด มีความรู้เรื่องตลาด ร้านค้าชุมชนไปจนถึงการส่งออก ตามแต่ระดับการพัฒนาและศักยภาพของแต่ละชุมชน เป็นสำคัญ

4) ชุมชนจะต้องมีศักยภาพในการกำหนดและจัดการชีวิตของตนเอง นั้นหมายความว่าชุมชนสามารถดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี ปราศจากการแทรกแซงและครอบงำจาก ภายนอก มีความเป็นตัวของตัวเอง มีความเคารพในจารีตประเพณี ระบบคุณค่าและรากเหง้าทาง วัฒนธรรมของตน

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาชาวบ้านตามทัศนะของหลายท่านที่กล่าวมาข้างต้น แนวความคิดที่คล้ายกัน คือ เห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้ หรือระบบความรู้ที่ถูกสะสมมานานและสืบทอดไปสู่คนรุ่นต่อไป แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน เป็นต้น ซึ่งระบบความรู้เหล่านี้ชาวบ้านได้นำมาใช้ในการดำเนินชีวิตและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ในขณะเดียวกันบทบาทภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินธุรกิจชุมชน โดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นแหล่งผลิตมักจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันเสมอ

2.2 แนวคิดการเรียนรู้ การถ่ายทอด

2.2.1 การเรียนรู้ การถ่ายทอด

ถวิล ธาราโกชน์ (2526) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการหนึ่งในการพัฒนา มนุษย์ มนุษย์ทุกคนจะมีการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ จากคำสั่งสอนของบุคคลในครอบครัว บุคคลอื่น การสังเกต และสภาพแวดล้อม

เสรี พงศ์พิศ (2536) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ คือ กระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว กระบวนการดังกล่าว เกิดจากความเหมาะสมของท้องถิ่นช่วยให้บุคคลและชุมชนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ โดยมีองค์ประกอบสำคัญ คือ ภูมิปัญญา พื้นบ้าน การปฏิบัติอย่างผู้รู้ ปฏิบัติตามแบบอย่างของผู้รู้ การอบรมสั่งสอนในบริบทสังคม วัฒนธรรมที่เป็นอยู่จริงซึ่งได้รับการถ่ายทอดความรู้อย่างเป็นระบบ

ทรงพล ภูมิวัฒน์ (2538) กล่าวถึง การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่บุคคลได้รู้จัก มารยาทและกฎเกณฑ์ต่างๆ ทางสังคม โดยผ่านตัวแทนของสังคม ทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้และเกิดการประพฤติตามขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นการควบคุมภายในเป็นกระบวนการที่ช่วยกล่อมเกล่าให้บุคคลได้รับการอบรมตั้งแต่เกิดจากกลุ่มต่างๆ ที่แวดล้อม เช่น การอบรมในครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อน ขบวนการสังคมประเพณีเป็นการเรียนรู้พฤติกรรมทางสังคม ค่านิยม เจตคติ ซึ่งเกิดจากการปะทะสังสรรของคนภายในกลุ่ม อาจกระทำโดยตรงหรือเรียนรู้ทางอ้อม จากชีวิตจริงของมนุษย์ คนเรามีการเรียนรู้ตลอดชีวิตและเป็นการศึกษาเพื่อชีวิต ได้เรียนรู้จาก ครอบครัว ชุมชน กลุ่มเพื่อน วัด และโรงเรียน เป็นต้น

อนุรักษ์ บัญญาวัฒน์ (2535) ได้จำแนกการเรียนรู้เป็น 2 มิติ คือ

1) มิติการเรียนรู้ระหว่างบุคคล การเรียนรู้ น่าจะหมายถึง การถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม ความชำนาญในลักษณะข่าวสารข้อมูลระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปหรืออาจเป็นการถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลดังกล่าวจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งก็ได้ ซึ่งการเรียนรู้มิตินี้อาจจะเกิดขึ้นในลักษณะของการสื่อสารทางเดียว (One-way communication) ที่ผู้ให้มีแต่ให้ข้อมูลแต่ผู้รับหรือผู้เรียนหรืออาจจะเกิดขึ้นในลักษณะของการสื่อสารสองทาง (Two-way communication) ที่มีการโต้ตอบข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ที่เป็นประโยชน์ระหว่างบุคคลทั้งสองฝ่าย

2) มิติการเรียนรู้ภายในบุคคลเดียวกัน เป็นการนำเอาข่าวสารข้อมูลหรือความรู้ ค่านิยม ความชำนาญที่เก็บเกี่ยวได้จากภายนอกของบุคคลหนึ่งมาพิจารณา โดยผ่านกระบวนการโต้แย้งและการใช้เหตุผลที่เหมาะสมในตัวบุคคลผู้นั้นและการใช้เหตุผลที่เหมาะสมภายในตัวบุคคลนั้น เพื่อหาข้อสรุปเพื่อตัวเองจะได้ตัดสินใจว่าจะยอมรับหรือปฏิเสธข้อมูลที่เป็นความรู้นั้น หากยอมรับเพราะมีประโยชน์อย่างเห็นเหตุเห็นผลผู้นั้นก็จะเกิดการเรียนรู้

ปาชากา (Eligio B.Barsaga. 1988 : 66, อ้างใน อนุรักษ์ บัญญาวัฒน์, 2542) ได้ยอมรับแนวคิดของ อินโนเทค (INNOTECH, 1981 : 31) เรื่องการเรียนรู้ หมายถึง การจัดองค์ประกอบที่สัมพันธ์ร่วมของบุคคล วัสดุ สิ่งอำนวยความสะดวกหรือครุภัณฑ์ และกระบวนการที่มุ่งสู่การแสวงหาความรู้ การพัฒนาทักษะ ค่านิยม และทัศนคติ โดย ปาชากา ได้แบ่งองค์ประกอบที่สำคัญของระบบการเรียนรู้ออกเป็น 7 องค์ประกอบ คือ

- 1) เป้าหมายและวัตถุประสงค์
- 2) บริบทที่รวมทั้งเวลาและสิ่งแวดล้อม
- 3) ผู้ถ่ายทอดข้อมูลและความรู้ (ครู)
- 4) เนื้อหา
- 5) วิธีการถ่ายทอด
- 6) ผู้รับการถ่ายทอด (ผู้เรียน)
- 7) ผลลัพธ์

องค์ประกอบของระบบการเรียนรู้นี้ จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กันในชุมชนใด ๆ ก็ตามระบบการเรียนรู้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นการถ่ายทอดอุดมการณ์ ค่านิยม ความเชื่อ ความรู้ และวัฒนธรรม ในโครงสร้างทางสังคมของชุมชนใดก็ตาม ก็ย่อมสามารถจำแนกระบบการเรียนรู้และองค์ประกอบออกมาได้เป็นผู้สอน ผู้เรียน เป้าหมายการเรียนรู้การสอน เนื้อหา วิธีการ

ถ่ายทอด และผลลัพธ์ ฉะนั้นการเรียนรู้ของบุคคลในสังคมในวันหนึ่งๆ นั้นอาจจะมากกว่าหนึ่งเรื่องจนถึงร้อย ๆ เรื่องตลอดเวลา โดยผ่านระบบการสื่อสารหลากหลายตามแต่ชุมชนนั้นจะมีเทคโนโลยีการสื่อสารใดเข้าถึง ถ้าหากเป็นชุมชนบนพื้นที่สูงที่มีเพียงคลื่นวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ พ็อคดำเร่ ผู้แทนหน่วยงานของรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน ที่สามารถเข้าไปถ่ายทอดความรู้ใหม่ ๆ ให้แก่สมาชิกของชุมชนนั้นได้แล้ว ซึ่งบุคคลหรือเทคโนโลยีการสื่อสารประเภทนั้นย่อมเป็นที่น่าสนใจและเป็นจุดเด่นที่ดึงดูดความสนใจของสมาชิกได้เป็นอย่างดี ที่สำคัญกว่านั้นย่อมเป็นเนื้อหาการถ่ายทอดว่าเป็นเรื่องอะไร มีเป้าหมายหลักว่าอย่างไร และหวังผลออกมาเช่นไร

กาญจนา แก้วเทพ (2531) ได้กล่าวว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้ คือ การถ่ายทอดความรู้ เป็นกระบวนการทางสังคมซึ่งดำเนินอยู่ตลอดเวลาที่มนุษย์หายใจอยู่ จากกระบวนการนี้มนุษย์จะซึมซับเอาวัฒนธรรมต่าง ๆ ของสังคมเข้าไปในโครงสร้างบุคลิกภาพของเขา การเรียนรู้และการซึมซับนี้เกิดจากอิทธิพลของประสบการณ์และผ่านการทำงานของตัวเองแทนสังคม การถ่ายทอดความรู้ เป็นกระบวนการที่สำคัญที่สุดต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคล ซึ่งบุคลิกภาพของบุคคลเกิดจากการที่บุคคลได้มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคล จะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้ ผู้ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ที่สำคัญ คือ ครอบครัว ซึ่งมีอิทธิพลต่อบุคคลตั้งแต่วัยแรกจนไปถึงบุคคลนั้นแยกออกไปมีครอบครัวใหม่ การถ่ายทอดความรู้เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุดของคนในสังคม โดยบุคคลจะได้รับการถ่ายทอดในกลุ่มเพื่อน โรงเรียน

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2531) ได้กล่าวถึง การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านว่ามี การถ่ายทอดหลากหลายรูปแบบตามเนื้อหาและกลุ่มเป้าหมาย เช่น การถ่ายทอดให้กับเด็กจะต้องสนุกไม่ซับซ้อน มีการละเล่นปริศนา คำทาย การเล่านิทานและการลงมือทำ แต่การถ่ายทอดกับผู้ใหญ่นั้นจะใช้วิธีการบอกเล่า พิธีสู่ขวัญ พิธีทางพุทธศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ การประกอบอาชีพ ฯลฯ ซึ่งทุกวิธีจะอิงแอบอยู่กับความเชื่อ ความศรัทธาในอำนาจพุทธศาสนาเป็นสำคัญ และสรุปได้ว่า วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านภาคอีสานมีรูปแบบหลากหลายตามเนื้อหาและกลุ่มเป้าหมาย วิธีที่นิยมมาก คือ การบอกเล่า การแสดงมหรสพ ซึ่งทุกวิธีอิงอิงอยู่กับศรัทธาในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธาในพุทธศาสนา ไม่นิยมขบวนการเรียนรู้ที่ขาดศรัทธาของรับ

ในส่วนของระดับความรู้ บลูม (Bloom, อ้างในนงนุช อิมพิทักษ์, 2540) ได้แบ่งพฤติกรรมด้านความรู้หรือความสามารถทางสติปัญญา (Cognitive Domain) เป็น 6 ประเภท คือ

1) ความรู้ (Knowledge) เป็นการเรียนรู้ที่เน้นถึงความจำและการระลึกได้ ต่อความคิดวัตถุและปรากฏการณ์ต่าง ๆ เป็นความจำเป็นที่เริ่มจากสิ่งง่าย ๆ ที่เป็นอิสระแก่กันไปจนถึงความจำเป็นในสิ่งที่ยุ่งยากซับซ้อนและมีความสัมพันธ์ต่อกัน

- 2) ความเข้าใจ (Comprehension) เป็นความสามารถทางสติปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการสื่อความหมายในลักษณะของการตีความ แปลความ และสรุปเพื่อทำนาย
- 3) การนำไปใช้ (Application) เป็นความสามารถในการนำสาระสำคัญต่างๆ ไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ใหม่ ๆ หรือสถานการณ์จริง
- 4) การวิเคราะห์ (Analysis) เป็นความสามารถในการพิจารณาแยกแยะวัตถุหรือเนื้อหาออกเป็นส่วน ๆ เพื่อดูว่าประกอบเข้าด้วยกันอย่างไร
- 5) การสังเคราะห์ (Synthesis) เป็นความสามารถในการรวมส่วนประกอบย่อย ๆ หรือส่วนใหญ่ ๆ ให้เป็นเรื่องเดียวกันเพื่อสร้างรูปแบบหรือโครงสร้างที่ไม่ชัดเจนมาก่อนให้ชัดเจนขึ้น โดยใช้ความคิดสร้างสรรค์ภายในขอบข่ายของงานหรือปัญหาที่กำหนด
- 6) การประเมินค่า (Evaluation) เป็นความสามารถในการตัดสินใจเกี่ยวกับค่านิยม ความคิด ผลงาน คำตอบ วิธีการและเนื้อหาสาระเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง โดยมีการกำหนดเกณฑ์เป็นฐานการพิจารณาตัดสินใจประเมินผล เป็นขั้นตอนพัฒนาการทางความคิดที่สูงสุดของพุทธิลักษณะ และเป็นความสามารถที่ต้องใช้ความรู้ ความเข้าใจ การนำไปใช้ การวิเคราะห์และการสังเคราะห์เข้ามารวมในการพิจารณาประเมิน ซึ่งในการประเมินนั้นอาจมีอารมณ์ทัศนคติ ความรู้สึกเข้ามาเกี่ยวข้องแต่เน้นหนักทางสติปัญญา

จากระดับความรู้ที่บลูมได้แบ่งไว้ ภูมิปัญญาจัดได้ว่าเป็นความรู้ในระดับของการประเมินค่าเพราะเป็นความสามารถในการตัดสินใจที่เกี่ยวกับค่านิยม ความคิด ผลของคำตอบ วิธีการและเนื้อหาสาระเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง และภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่คนคิดค้นกันขึ้นมาเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตซึ่ง กายเอ่ (Gagne, อ้างในกันยา สุวรรณแสง, 2532) ได้ให้แนวคิดการเรียนรู้ด้วยการแก้ปัญหาไว้ว่า การเรียนรู้ด้วยการแก้ปัญหา เป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนต้องอาศัยหลักการต่าง ๆ ที่เคยเรียนรู้มาแล้ว เพื่อแก้ไขสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อความต้องการถูกขัดขวางซึ่งมักต้องอาศัยกระบวนการทางสติปัญญา การคิดหาเหตุผลเข้าประกอบ ซึ่งการเรียนรู้การแก้ปัญหาเป็นสิ่งจำเป็นมากเพราะในชีวิตประจำวันของมนุษย์เราย่อมต้องมีปัญหากันอยู่เสมอการแก้ปัญหาทำได้หลายลักษณะอาจจะใช้ประสบการณ์เดิม วิธีการทางวิทยาศาสตร์ ลองผิดลองถูก การหยั่งเห็น โดยพินิจพิจารณาสิ่งที่เกี่ยวข้องกับปัญหาให้รอบคอบทั้งหมด พยายามหาความสัมพันธ์ส่วนย่อยๆ ที่มารวมกันเป็นส่วนรวมเพื่อให้มองเห็นช่องทางในการแก้ปัญหาให้ทะลุปรุโปร่ง ถือว่าการเรียนรู้วิธีนี้เป็นการเรียนรู้ระดับสูงสุดของมนุษย์ เพราะต้องใช้หลายวิธีเข้าช่วยในการแก้ปัญหา

สำหรับความตระหนักหรือการรับรู้ (Awareness) เป็นพฤติกรรมขั้นแรกของจิตลักษณะซึ่งมีพฤติกรรมเกือบเหมือนด้านสติปัญญาก็ตาม แต่ไม่เหมือนขั้นความรู้ที่เป็นความสามารถขั้นต่ำสุดของพฤติกรรมลักษณะเพราะเราไม่สนใจในเรื่องที่เกี่ยวกับความจำ ความระลึกได้และข้อเท็จจริง แต่จะสนใจเพียงเฉพาะการมีจิตสำนึกหรือจิตปฏิพัทธ์นั้นๆ ซึ่งได้แก่ สถานการณ์ วัตถุ ปรัชญาการณหรือสภาพเหตุการณ์ ในทำนองเดียวกันกับความรู้ความตระหนักมิได้หมายถึงการวัดคุณภาพหรือธรรมชาติของสิ่งเร้าและส่วนที่แตกต่างจากความรู้ก็คือ ความตระหนักไม่จำเป็นต้องมีความตั้งใจเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย บุคคลสามารถมีความตระหนักอย่างง่าย ๆ โดยไม่ต้องมีความตั้งใจเข้ามาเกี่ยวข้อง บุคคลสามารถมีความตระหนักอย่างง่าย ๆ โดยไม่ต้องมีการแยกแยะสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยเฉพาะ หรือไม่ต้องยอมรับลักษณะด้านวัตถุ สิ่งของนั้น ๆ แม้ว่าตามปกติลักษณะดังกล่าวจะมีความหมายหรือมีผลก็ตาม

ความตระหนักมีผู้ให้ความหมายไว้หลายท่าน เช่น กู๊ด (Good, 1973, อ้างใน วีระชาติ ระตะเจริญ, 2542) ให้ความหมายว่า ความตระหนักหรือพฤติกรรมที่แสดงถึงการเกิดความรู้สึกของบุคคลหรือการที่บุคคลแสดงความรับผิดชอบต่อปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น คล้ายกับ แครอไวล ให้ไว้ว่าความตระหนักเกือบจะเหมือนกับพฤติกรรมด้านความจำ คือ เป็นความรู้สึกรับผิดชอบของบุคคลที่สำนึกถึงสิ่งต่างๆ ในสถานการณ์หรือปรากฏการณ์ที่เขาอยู่

ประภาเพ็ญ สุวรรณ (อ้างในวีระชาติ ระตะเจริญ, 2542) ให้ความหมายของความตระหนักว่า ความตระหนักนี้เกือบจะคล้ายพฤติกรรมขั้นแรกของพฤติกรรมทางด้านพุทธิปัญญา (Cognitive Domain) คือ ความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริง (Knowledge) มีข้อแตกต่างตรงที่ว่าความตระหนักนี้ไม่เกี่ยวข้องกับการจำหรือความสามารถที่จะระลึกได้ แต่ความตระหนักนี้หมายถึง การที่บุคคลได้ถูกคิดหรือการเกิดขึ้นในความรู้สึกว่ามีสิ่งหนึ่ง มีเหตุการณ์หนึ่งหรือสถานการณ์หนึ่งซึ่งมีการรู้สึกว่ามี หรือการได้ถูกคิดถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในสภาวะของจิตใจ แต่ไม่ได้แสดงว่าบุคคลนั้นสามารถจำได้หรือระลึกได้หรือระลึกได้ถึงลักษณะเฉพาะบางสิ่งบางอย่างของสิ่งนั้น จากที่กล่าวมาสรุปความตระหนักได้ว่า เป็นการรู้สึกถึงสิ่งหนึ่งหรือการมีความรู้หรือมีความสำนึก รวมทั้งการเห็นความสำคัญของบางสิ่ง ถือเป็นพฤติกรรมที่ละเอียดอ่อน

กล่าวโดยสรุป การเรียนรู้ การถ่ายทอด เป็นการส่งผ่านความรู้หรือกระบวนการที่ประกอบด้วยสื่อ เนื้อหา วิธีการ เป้าหมายในการถ่ายทอด ซึ่งบุคคลได้รู้จักสังคมโดยผ่านตัวแทนทางสังคม ในที่นี้มีอยู่ 3 ระดับคือ ระดับบุคคล ระดับชุมชน และระหว่างชุมชน ทำให้มนุษย์เกิด

การเรียนรู้สามารถส่งผ่านความรู้ไปสู่บุคคลอื่น บนพื้นฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่นและวิถีการดำเนินชีวิต

2.2.2 การขัดเกลาทางสังคม

สุพัตรา สุภาพ (2540) ได้กล่าวถึง การขัดเกลาทางสังคม ว่าเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมของสังคมยุคหนึ่งไปยังสังคมอีกยุคหนึ่ง เป็นกระบวนการที่สมาชิกแรกเกิดจำกัดให้อยู่ในกรอบของสังคมที่เป็นระเบียบเพื่อให้เรียนรู้บทบาทของสังคม รวมตลอดถึงทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตและการบำบัดความต้องการของมนุษย์ ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากเราไม่อาจอาศัยลักษณะทางชีวภาพเท่านั้น แต่เรายังต้องอาศัยการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคม โดยอาศัยตัวแทนช่วยขัดเกลา เช่น ครอบครัว กลุ่มเพื่อน โรงเรียน กลุ่มอาชีพ ศาสนา สื่อมวลชน เป็นต้น การขัดเกลาทางสังคมเป็นการเรียนรู้ทางตรงหรือทางอ้อมก็ได้ ทางตรง เป็นการสอนหรือบอกกันโดยตรง เช่น พ่อแม่สอนลูก ครูสอนนักเรียน เพื่อนบอกเพื่อน เป็นต้น ส่วนทางอ้อมเป็นการเรียนรู้โดยอาศัยการสังเกตเลียนแบบ เช่น แม่พูดคำหยาบ ลูกก็จะพูดคำหยาบ ทั้งๆ ที่แม่ไม่ได้สอนลูกให้พูด สรุปแล้วการขัดเกลาทางสังคม เป็นกระบวนการทั้งทางตรงและทางอ้อมของมนุษย์ในสังคมหนึ่งๆ เพื่อที่จะพัฒนาตนเองให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมและเพื่อพัฒนาบุคลิกภาพของตนด้วย

ประเวศ วะสี (2530) กล่าวว่า การขัดเกลาทางสังคมนี้เพื่อการรับเอาความรู้ ทักษะเทคนิค ค่านิยม ตลอดจนแรงจูงใจ เพื่อนำไปสู่การมีอาชีพได้ และตัวการถ่ายทอดความรู้ให้เกิดการเรียนรู้ได้ดีที่สุด คือ สถาบันครอบครัว นอกจากการขัดเกลาทางสังคมที่กระบวนการถ่ายทอดในเรื่องของการเกิดเป็นอาชีพที่สถาบันครอบครัวหล่อหลอมให้แล้ว การขัดเกลาทางสังคมยังเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนอีกด้วย

มงคล หวังสุขใจ (2538) ให้ความหมาย การขัดเกลาทางสังคม ไว้ว่า เป็นกระบวนการทางสังคมกับจิตวิทยา มีผลทำให้บุคคลมีบุคลิกภาพตามแนวทางที่สังคมต้องการ เด็กที่เกิดมาจะต้องได้รับการอบรมสั่งสอนให้เป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของสังคม สามารถอยู่ร่วมและมีความสัมพันธ์กับคนอื่นได้อย่างราบรื่น เมื่อมองในแง่สังคมแล้วการขัดเกลาทางสังคม คือ การถ่ายทอดวัฒนธรรม วิถีการดำเนินชีวิตรวมทั้งค่านิยมต่าง ๆ ไปสู่ปัจเจกชน ทำให้ปัจเจกชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้เป็นคนของสังคม องค์กรที่ทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคม มีดังนี้

1) ครอบครัว เป็นองค์กรแรกที่ทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคมให้กับมนุษย์ เพราะครอบครัวเป็นผู้เลี้ยงดูตั้งแต่เป็นทารก การขัดเกลาทางสังคมที่บุคคลได้รับในวัยเด็ก เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาอารมณ์และบุคลิกภาพมาก

2) สถานศึกษา สถานศึกษานับเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคมต่อจากครอบครัว เมื่อถึงวัยเรียนครอบครัวก็ส่งบุตรหลานของตนไปโรงเรียน เพื่อให้ได้มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาการและได้รับการอบรมที่ดีจากโรงเรียน

3) กลุ่มเพื่อน กลุ่มเพื่อนมีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการขัดเกลาทางสังคมทางอ้อม เพราะไม่มีการเขียนระเบียบหรือกฎเกณฑ์ในการที่บุคคลจะคบกับเพื่อนไว้อย่างแน่นอน การเรียนรู้ระเบียบสังคมจากกลุ่มเพื่อนแม้จะเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมทางอ้อม แต่เป็นสิ่งที่ใกล้ชิดตัวบุคคลมากที่สุด และบุคคลกระทำอย่างเต็มใจโดยไม่บังคับ บุคคลได้เรียนรู้ว่าการจะมีชีวิตอยู่ในสังคมได้ต้องรู้จักปรับความต้องการของตนเองให้สอดคล้องกับความต้องการของคนอื่นด้วย

4) กลุ่มอาชีพ อาชีพแต่ละประเภทมักมีระเบียบปฏิบัติเฉพาะกลุ่มของตน เช่น ข้าราชการพลเรือน ข้าราชการทหาร ข้าราชการอัยการ อาชีพนักแสดง อาชีพดั่งกล่าวข้างต้นล้วนมีระเบียบและวิธีปฏิบัติแตกต่างกันออกไป สมาชิกใหม่ของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ จะต้องเรียนรู้ระเบียบประเพณีของกลุ่มอาชีพที่ตนเป็นสมาชิก เพื่อการปรับตัวให้เข้ากับสมาชิกนั้น

5) สื่อมวลชน การเผยแพร่ข่าวสารหรือแนวความคิดผ่านสื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ และโทรทัศน์ มีผลต่อสมาชิกของสังคมอย่างกว้างขวางและรวดเร็วมาก

6) ตัวแทนศาสนา ได้แก่ วัด พระสงฆ์ นักบวช ผู้สอนศาสนา ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะช่วยขัดเกลาในแง่ให้หลักการเกี่ยวกับศีลธรรมและแบบอย่างการประพฤติ

กล่าวโดยสรุป การขัดเกลาทางสังคมเป็นกระบวนการที่สังคมหรือกลุ่มคนได้อบรมสมาชิกของสังคมทั้งโดยตรงและทางอ้อม ทั้งนี้เพื่อให้บุคคลได้เรียนรู้ตามระเบียบวิธีการและกฎเกณฑ์ของสังคมในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมนั้นๆ บุคคลจึงต้องเรียนรู้และปฏิบัติตามระเบียบค่านิยม และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม

2.2.3 เครือข่ายการเรียนรู้

สุนทร สุนันท์ชัย (2535) ได้อธิบายว่า เครือข่ายการเรียนรู้ หมายถึง การเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์แหล่งความรู้ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกันโดยมีบุคคลที่มีความถนัดในด้านต่าง ๆ ซึ่งสามารถถ่ายทอดความรู้ให้บุคคลอื่น ๆ ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2535) ซึ่งกล่าวว่า เครือข่ายการเรียนรู้สามารถอธิบายสภาพการเรียนรู้ของบุคคล หรือชุมชนได้ว่ามีสภาพการเรียนรู้อย่างเป็นทางการหรือไม่เป็น

ทางการโดยผ่านการสื่อสารรูปแบบ วิธีการหลากหลายทั้งระดับบุคคล องค์กรภายในชุมชน ระหว่างชุมชนและระหว่างประเทศหรือทวีปแต่ในที่นี้จะขกกล่าวแค่ในระดับประเทศ ตลอดจน การรับข่าวสารผ่านสื่อการเรียนรู้ที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ทั้งประเภทสื่อบุคคลและสื่อสารมวลชน ประเภทต่าง ๆ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อเสียง สื่อภาพ เป็นต้น ที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีผลต่อการดำรงชีวิต การเปลี่ยนแปลงสังคมและคุณภาพชีวิตของคน

ชยันต์ วรรณระภาติ อ่างใน นิมิต้องค์ อ่อนอก (2543) ได้เสนอแนะกรอบแนวคิดในการศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้ว่า ในการพิจารณาระบบเครือข่ายการเรียนรู้ต้องพิจารณา 2 ประเด็น คือ

1) หลักการและแนวคิดของเครือข่ายการเรียนรู้

1.1) เครือข่ายการเรียนรู้มีความสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องกับเครือข่ายทางสังคม ดังนี้ คือ

- เครือข่ายการเรียนรู้ได้ไปทางสายสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ และเพื่อน ซึ่งเป็นกลุ่มตามธรรมชาติและหรือสัมพันธ์กับกลุ่มองค์กรสถาบัน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีการจัดตั้งจากภายนอก

- เครือข่ายการเรียนรู้มีความสัมพันธ์กับฐานการผลิตหรือการดำเนินชีวิตที่มีฐานปัญหาาร่วมกัน มีประสบการณ์หรือมีกิจกรรมร่วมกัน

1.2) เครือข่ายการเรียนรู้มีแม่ข่าย ซึ่งแม่ข่ายเดี่ยวหรือแม่ข่ายเชิงซ้อน (มีแม่ข่ายหลายแม่ข่าย) โดยมีส่วนประกอบ 3 ประการ คือ

- มีภูมิปัญญาในการวิเคราะห์

- มีคุณธรรม

- แม่ข่ายอาจจะเป็นบุคคล กลุ่ม องค์กร และสถาบัน

ลักษณะของแม่ข่ายอาจจะมีความรู้ ความชำนาญเฉพาะด้านและมีความสัมพันธ์บนพื้นฐานความเสมอภาคระหว่างกัน

1.3) เครือข่ายการเรียนรู้อยู่บนวิถีชีวิตหรือการปฏิบัติทางสังคม (สภาวะวิถี) เช่น เขาดำเนินการอย่างไร มีความสัมพันธ์กับใคร ซึ่งสะท้อนถึงอุดมการณ์ ค่านิยม ที่สะท้อนในประเด็นคำถามที่ว่า คนทำอะไรในการดำเนินชีวิต การปฏิบัติทางสังคมในฐานะที่เป็น

- เป็นฐาน ในการดำเนินชีวิต

- เป็นสาระ เนื้อหาที่ดำเนินชีวิต

- เป็นเป้าหมาย ที่มีจุดมุ่งหมายในการดำเนินชีวิต

- เป็นทางเลือกที่เกิดจากการสรุปทเรียน

2) องค์ประกอบเครือข่ายการเรียนรู้ มีองค์ประกอบสำคัญ 2

องค์ประกอบ คือ

2.1) องค์ความรู้ได้แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ

2.1.1) ลักษณะของความรู้ มีลักษณะเป็นทวิลักษณ์หรือความรู้

เป็นสองลักษณะ คือ

- ความรู้ปัจเจก คือ เป็นความรู้ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง

เช่น พ่อ แม่ ญาติพี่น้อง

- ความรู้ของกลุ่ม องค์กร สถาบัน ทั้งภายในและภายนอก

ชุมชน

2.1.2) ระดับเนื้อหา ประกอบด้วย ปัญญาในเชิงสังเคราะห์

ควบคู่คุณธรรมและปฏิบัติ

2.2) กระบวนการเรียนรู้

2.2.1) ลักษณะการเรียนรู้ มี 2 ลักษณะ คือ

- การเรียนรู้แบบดั้งเดิม เป็นการเรียนรู้ในมิติทางวัฒนธรรม เช่น การเรียนรู้โดยผ่านพิธีกรรม คติธรรม คำบอกเล่า เพลงชาวบ้าน และนิทาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิต และการเปลี่ยนแปลงประสบการณ์จากผู้อื่นด้วย

- การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับคนภายนอก เช่น นักวิชาการ นักพัฒนา จากภาครัฐและเอกชนโดยผ่านเวทีชาวบ้าน การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยน และการอบรมในรูปแบบต่าง ๆ

2.2.2) ชั้นของการเรียนรู้มี 3 ระดับคือ ชั้นของการคิดได้ ชั้นของการแสวงหาความรู้ ชั้นของการนำไปใช้

ชยันตี วรรณะภุติ (อ้างแล้ว) ได้สรุปว่า เครือข่ายการเรียนรู้เป็นวิถีชีวิตที่เกิดจากการสรุปทเรียน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้มิได้เกิดขึ้นจากบุคคลเพียงคนเดียวหรือปัจเจกบุคคล แต่ต้องเป็นการรวมกลุ่มหรือมีฐานทางสังคมที่ทำให้เกิดพลังหรือมีอำนาจในการต่อรอง

เครือข่ายการเรียนรู้ต้องอาศัยเครือข่ายทางสังคม ซึ่งเครือข่ายทางสังคมของบุคคลหนึ่งประกอบด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดที่บุคคลมีอยู่ในสังคม นับตั้งแต่ความสัมพันธ์ในครอบครัว ระหว่างญาติพี่น้อง เพื่อนร่วมงาน เพื่อนบ้าน บัวเซแวง (Jeremy Boissevain, 1974 อ้างใน พิมพวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2533) การพิจารณาความสัมพันธ์ของคนโดย

อาศัยระยะห่างทางสังคม (Social distance) เป็นเกณฑ์การแบ่งซึ่งบัวเชวง ได้เสนอแนวคิดที่ว่า เครือข่ายความสัมพันธ์ของบุคคลนั้นควรประกอบด้วย ปริมาณอย่างน้อย 3 ปริมาณต่อกัน คือ ปริมาณแรกควรประกอบไปด้วยบุคคลต่าง ๆ ที่ใกล้ชิดกับบุคคลที่เป็นศูนย์กลางมากที่สุด อันได้แก่ ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง ซึ่งเรียกว่า เครือข่ายใกล้ชิด (intimate network) ปริมาณที่สอง ได้แก่ เครือข่ายรองลงไป (effective network) ซึ่งประกอบด้วยบุคคลต่างๆ บุคคลที่เป็นศูนย์กลาง รู้จักคุ้นเคยน้อยกว่ากลุ่มแรกกลุ่มนี้ ได้แก่ ญาติพี่น้องห่าง ๆ เพื่อนฝูงที่รู้จักคุ้นเคยอื่น ๆ ปริมาณที่สาม ได้แก่ กลุ่มบุคคลซึ่งบุคคลที่เป็นศูนย์กลางไม่รู้จักรโดยตรง แต่สามารถติดต่อสัมพันธ์ด้วย ถ้าต้องการโดยผ่านเครือข่ายใกล้ชิดอีกทีหนึ่งเรียกว่า เครือข่ายขยาย (extended network)

เอนก นาคะบุตร (2533) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ในลักษณะต่างๆ ที่จะเรียนรู้ร่วมกัน เช่น กลุ่มแต่ละกลุ่มมาพบปะกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็น การที่นักวิชาการหรือนักพัฒนาลงไปคุยกับชาวบ้านหรือผู้นำชาวบ้าน การพาชาวบ้านจากหมู่บ้านหนึ่งไปดูงานในหมู่บ้านหนึ่งและการเรียนรู้แบบที่สถาบันภายนอกเข้าไปเสริม โดยมีลักษณะการกระจายตัวของเครือข่ายการเรียนรู้ออกเป็น 5 สาย คือ

- 1) สายความเชื่อ ซึ่งมาจากความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรม การนับถือ บารมีของพระ
- 2) สายเครือญาติ โดยมีการเกาะตัวผ่านทางศาสนา
- 3) สายกิจกรรม ซึ่งกลุ่มที่มีกิจกรรมเหมือนกัน เช่น กิจกรรมธนาคาร ชาว กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์
- 4) สายปัญหาาร่วมกันหรืออุดมการณ์ร่วมกัน ที่มีปัญหาาร่วมกันที่จะต้อง เคลื่อนไหวในระดับต่างๆ เช่น เกี่ยวกับที่ดิน แหล่งน้ำ
- 5) สายจัดตั้ง ที่มีหลายฝ่ายทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชนเข้าไปจัดตั้ง เป็นเครือข่ายขึ้น

ดังนั้นรูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้จะเป็นลักษณะไม่มีรูปแบบที่ตายตัว เนื่องจากชุมชนและท้องถิ่นต่าง ๆ มีความแตกต่างกัน ทำให้รูปแบบหนึ่งอาจเหมาะสมกับอีกแห่งหนึ่งแต่ไม่เหมาะสมกับอีกแห่งหนึ่ง สำหรับหัวใจที่สำคัญของเครือข่ายการเรียนรู้ (วิชัย ต้นศิริ, 2536) คือ การประสานสัมพันธ์อย่างมีพลวัตขององค์ประกอบหรือหน่วยต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในเครือข่ายการเรียนรู้ ซึ่งมีหลักการที่สำคัญ คือ

1) การกระตุ้นความคิด การเฝ้าแสวงหาความรู้ จิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถของบุคคลในการตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสม สำหรับการแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน

2) การถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และกระจายความรู้ ทั้งในส่วนของวิทยาการสากลและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับชุมชน และเพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ทั้งของบุคคลและชุมชนเกี่ยวกับความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาภายในชุมชน สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ตลอดจนการปรับใช้วิทยาการสากลให้เหมาะสมกับการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน

3) การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ที่มีอยู่ในเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อให้ทุกฝ่ายพึ่งพาซึ่งกันและกัน สามารถทราบถึงความเคลื่อนไหวของกันและกัน

4) การระดมและประสานการใช้ทรัพยากรบุคคล วัสดุอุปกรณ์ อาคารสถานที่ งบประมาณ เพื่อให้หน่วยงานต่าง ๆ สามารถใช้ทรัพยากรเหล่านี้ร่วมกันเพื่อการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ และลดความซ้ำซ้อนและสูญเปล่าให้มากที่สุด

กล่าวโดยสรุป เครือข่ายการเรียนรู้เป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างบุคคลกับบุคคล บุคคลกับชุมชนภายนอก ในด้านต่าง ๆ เพื่อเป็นการส่งผ่านความรู้ เกิดการแลกเปลี่ยน การพบปะพูดคุย ทำให้มนุษย์เกิดการใฝ่รู้ส่งผลต่อการประสานการใช้ทรัพยากรภายในท้องถิ่นและระหว่างท้องถิ่นอื่นทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม

2.3 แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

เยาवलักษณ์ อภิชาติวิมลพ (2533) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมว่าต่างมีอิทธิพลต่อกัน โดยสภาพแวดล้อมเป็นตัวกำหนดรูปแบบวัฒนธรรมที่สำคัญ ทำให้เกิดแบบแผนการดำเนินชีวิตและบางครั้งแบบแผนการดำเนินชีวิตกลายเป็นมูลเหตุให้สภาพแวดล้อมต้องเปลี่ยนแปลงไปจนเกิดผลลัพธ์ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้กับมนุษย์ป่าไม้ไม่นอกจากจะเป็นทรัพยากรเพื่อนำไปใช้ในการสร้างที่อยู่อาศัย แหล่งอาหาร ยารักษาโรคยังทำให้เกิดระบบวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ เกิดการรวมกลุ่มทางสังคมและระบบการแลกเปลี่ยนต่าง ๆ และในทางกลับกันความอยู่รอดและความสมดุลของทรัพยากรป่าไม้ขึ้นอยู่กับกระบวนการใช้หรือจัดสรรทรัพยากรของชุมชนด้วย และหากมีการนำมาใช้อย่างฟุ่มเฟือยปราศจากการวางแผนทรัพยากรก็หมดไปอย่างรวดเร็ว

มันส์ สุวรรณ (2539) ได้อธิบายว่า เมื่อยุคหรือสมัยที่พื้นโลกยังมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ขณะเดียวกันที่จำนวนประชากรของโลกยังมีจำนวนน้อยมาก เมื่อเทียบสัดส่วนของประชากรกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรแล้ว มนุษย์เราสามารถให้ทรัพยากรได้อย่างเต็มที่ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ เชื้อเพลิง แร่ธาตุ น้ำ หรือทรัพยากรอื่นๆ โดยไม่ต้องเกรงว่ามันจะหมดสิ้นได้ง่าย ๆ เพราะทรัพยากรที่มีอำนาจให้อย่างมากมาขึ้นเอง ได้กลายเป็นตัวกระตุ้นให้มนุษย์เริ่มหาวิธีที่จะนำมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด เมื่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีความเข้มข้นมากขึ้น กล่าวคือ มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว อัตราการนำทรัพยากรประเภทที่ไม่สามารถสร้างเสริมใหม่ได้ (Non-renewable Resources) มาใช้ประโยชน์ก็มากขึ้น

ทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญและจำเป็นต่อมนุษย์เป็นอย่างมากทั้งต่อวิถีชีวิตชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหมด (G. Tyler Miller, Jr.1955, อ้างใน อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2541) ได้ให้แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างระบบมนุษย์กับระบบนิเวศ ว่าเป็นปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกัน โดยภาพรวมแล้วทรัพยากรที่มีชีวิตที่อาศัยอยู่ในระบบพื้นดิน ทะเลทราย หุบเขา แม่น้ำ ที่ทำหน้าที่ทั้งเป็นทรัพยากรอาหาร เช่น พืชพันธุ์ธัญญาหาร สัตว์เลี้ยง และปลา ซึ่งต่างต้องพึ่งพากันและกัน เพื่อให้ระบบนิเวศและระบบมนุษย์มีความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ที่ยั่งยืน สมาชิกชุมชนควรเรียนรู้เพื่อดำรงความสัมพันธ์ดังกล่าวไว้อย่างยั่งยืน หากมุ่งหวังบริโภคทรัพยากรตามความต้องการของตนเองและตลาดสินค้าเป็นหลัก โดยปราศจากการควบคุมระบบการบริโภคอย่างชาญฉลาดแล้ว ทรัพยากรที่ใช้เฉพาะด้านเพื่อการผลิตนั้นคงร่อยหรอและหมดสิ้นไป และจะส่งผลกระทบต่อสภาพสิ่งอื่น ๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต

จากการศึกษาของพัชรินทร์ ลาภานันท์ (2539) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในเรื่องกิจกรรมการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติกับการอนุรักษ์ป่าไม้ ว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งของการพัฒนาที่มีพื้นฐานบนวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น กิจกรรมนี้ไม่เพียงแต่สร้างรายได้กับผู้หญิงและครอบครัวแล้วยังเป็นสื่อในการพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งให้กับผู้หญิงและองค์กรผู้หญิงในชนบทอีสาน รวมทั้งเป็นสื่อในการส่งเสริมการพัฒนาในเชิงอนุรักษ์ซึ่งไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและก่อปัญหาที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และเปิดโอกาสให้แม่บ้านฝึกทักษะในการประกอบธุรกิจ โดยดำเนินการในรูปธุรกิจชุมชนที่มีสมาชิกแม่บ้านและองค์กรพัฒนาเอกชนร่วมถือหุ้นและร่วมบริหารจัดการ ภายใต้เงื่อนไขด้านสภาพทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน สภาพเศรษฐกิจ สภาพสังคมและทิศทางการพัฒนา โดยการฟื้นฟูและพัฒนางานหัตถกรรมพื้นบ้าน เพื่อเป็นสื่อในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

สำหรับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น วินัย วีระวัฒนานนท์ (2540) ได้กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ส่งผลต่อมนุษย์ได้อย่างถาวรมั่นคง มีหลักการดังนี้

- 1) มนุษย์ต้องอาศัยปัจจัยในการดำรงชีวิตจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในโลกนี้เท่านั้น
- 2) การดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วยกัน การดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตอื่นๆ และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นจะต้องเกื้อกูลซึ่งกันและกัน
- 3) การพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมจะต้องได้รับการพัฒนาอย่างเร่งด่วน
- 4) การพัฒนาคุณภาพประชากรและการใช้ทรัพยากร จะเพิ่มขึ้นในปริมาณที่จำกัดเท่านั้น นั่นคือ วิถีทางดำรงชีวิตจะต้องได้รับการปรับปรุงอยู่บนพื้นฐานของหลักการในข้อที่กล่าวมา

สำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2536) กล่าวว่า ในช่วงทศวรรษที่ 1960 วิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมโลกเริ่มปรากฏเห็นชัดมากขึ้น การเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม (environmentalism) ในโลกอุตสาหกรรมจึงได้อุบัติขึ้นมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นับเป็นครั้งแรกที่ผู้คนเริ่มมีความตื่นตัวอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับ “ขีดจำกัดทางนิเวศ” ท่ามกลางการเคลื่อนไหวนี้แนวคิดทางด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติ (Conservation) ได้รับความสนใจมากที่สุด จุดมุ่งหมายหลักในแนวคิดนี้ต้องการที่จะปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเสนอวิธีการเกี่ยวกับการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างระมัดระวัง ซึ่งโลกเรามียุทธศาสตร์การอนุรักษ์โลกอย่างเป็นระบบ ทำให้สามารถมองเห็นแนวคิดแบบอนุรักษ์อย่างชัดเจน มุ่งไปที่เป้าหมาย 3 ข้อ คือ

- 1) การพิทักษ์รักษาระบบนิเวศ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการดำรงชีพของมนุษย์
- 2) การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ
- 3) การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนยาวนาน

ซึ่งยุทธศาสตร์นี้เป็นความพยายามที่จะผสมผสานระหว่างหลักการ “การพัฒนา” กับ “การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” การพัฒนาคือการดัดแปลงธรรมชาติและ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ รวมทั้งเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิต

ของมนุษย์ ส่วนการอนุรักษ์ หมายถึง การจัดการมนุษย์ในการใช้โลกธรรมชาติเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนสำหรับชนรุ่นปัจจุบัน โดยรักษาศักยภาพของโลกธรรมชาตินี้เอาไว้เพื่อประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป

วินัย วีระวัฒนานนท์ (2540) กล่าวถึง การเพิ่มปริมาณการใช้ทรัพยากรอย่างรวดเร็วที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและที่จะยิ่งเพิ่มปริมาณการใช้มากขึ้นในอนาคต จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสมดุลของธรรมชาติและจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์มากยิ่งขึ้น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือการสร้างจริยธรรมในการใช้ทรัพยากรและการพัฒนาที่ยั่งยืน จะช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติ จึงนับเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยป้องกันแก้ไขและพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ อาจนำไปใช้ได้ในความหมายที่เหมือนกันกล่าว คือ ทรัพยากรธรรมชาติล้วนเป็นองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมที่จะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อันจะทำให้สิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศเกิดความสมดุล แต่การร่อยหรอของทรัพยากรอย่างรวดเร็ว กระบวนการผลิตและการแปรรูปทรัพยากรและการใช้ทรัพยากรที่เพิ่มมากขึ้น ได้ก่อให้เกิดสารพิษในสิ่งแวดล้อมทำให้สิ่งแวดล้อมขาดสมดุล ดังนั้นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงมีความหมายเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามในสภาวะที่สิ่งแวดล้อมได้เกิดความเสื่อมโทรมลงมากเช่นปัจจุบัน การใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีความสูญเสียดังกล่าวก่อให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด จะยังไม่เป็นการเพียงพอสำหรับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงควรมีความหมายไปถึงการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้กลับคืนสู่สภาพเดิม หรือทดแทนความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมให้มากที่สุด

กรมป่าไม้ ได้ให้หลักการอนุรักษ์ไว้ดังนี้

1) การใช้ให้นานที่สุด การใช้ทรัพยากรทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นสิ่งของเครื่องใช้ใด ๆ จะต้องถนอมรักษาเพื่อให้ได้ใช้สิ่งของเหล่านั้นให้นานที่สุด ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เร็วเกินไป

2) การทำให้เกิดประโยชน์มากที่สุด การใช้สิ่งของต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์ให้มากที่สุดและมีผู้ได้รับประโยชน์จำนวนมาก จะช่วยลดปริมาณความต้องการในการแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติลงได้

3) การนำกลับมาใช้ใหม่ ของหลายอย่างที่ได้นำมาใช้จนเก่าหรือหมดตามสภาพการนำไปแล้วถ้าได้นำไปปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงสภาพให้เป็นวัตถุดิบ เพื่อทำให้เป็นสินค้ากลับมาใช้ใหม่ จะช่วยลดการแสวงหาทรัพยากรและลดการทำลายสิ่งแวดล้อมได้

4) การทดแทน ทรัพยากรบางชนิดหายากหรือที่มีอยู่จำนวนน้อย การแสวงหาวัตถุดิบที่มีอยู่มากหรือมีค่าน้อยกว่ามาใช้ทดแทน ก็จะช่วยลดการสูญเสียทรัพยากรที่หายากได้ และยังช่วยทำให้วัสดุหรือทรัพยากรที่ไม่มีค่ากลับมีค่าเพิ่มขึ้นอีกด้วย

5) การบูรณะซ่อมแซม สิ่งของเครื่องใช้หลายชนิด ถ้าได้รับการบูรณะซ่อมแซมในส่วนที่ชำรุดเสียหายให้กลับสู่ในสภาพที่ใช้งานได้ จะช่วยยืดอายุการใช้งานและลดอัตราการทำลายสิ่งแวดล้อม โดยส่วนรวมได้

6) การฟื้นฟูความเสื่อมโทรม ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้และอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมควรมีการเร่งฟื้นฟู เพื่อให้มีทรัพยากรธรรมชาติไว้ใช้และเพื่อรักษาความสมดุลของธรรมชาติด้วย

7) การลดอันตรายจากสารพิษ สารพิษหลายชนิดเมื่อนำไปทิ้งจะก่อให้เกิดอันตรายต่อมนุษย์และระบบนิเวศ ดังนั้นก่อนทิ้งสารพิษหรือของเสียเหล่านั้นควรทำให้สารพิษหรือของเสียอยู่ในสภาพที่ก่อให้เกิดอันตรายต่อระบบนิเวศให้น้อยที่สุด

ในปัจจุบันได้มีการพัฒนาที่ยั่งยืนเกิดขึ้นในหลายรูปแบบ ทั้งที่ดำเนินการโดยบุคคลองค์กรทั้งเอกชน โดยเฉพาะพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถที่ได้ดำเนินงานมาอย่างเป็นรูปธรรมและเป็นที่น่าสังเกตว่า โครงการพัฒนาที่ประสบความสำเร็จอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น และเป็นการพัฒนาแบบเพียงพอซึ่งสรุปหลักการดำเนินงานของการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ดังนี้

1) การดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นจะเป็นตัวชี้วัดถึงรูปแบบการประกอบอาชีพที่เหมาะสม การสงวนรักษาและการพัฒนาสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติจะช่วยให้ชีวิตดำรงอยู่ตามอัตภาพ ซึ่งก่อให้เกิดความรักและความผูกพันกับท้องถิ่นที่อยู่อาศัย ลดปัญหาทางสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการเมือง ลดภาระค่าใช้จ่ายของประเทศในการพัฒนาที่สูญเปล่า และลดการเสียดุลการค้าแก่ต่างประเทศ

2) การพัฒนาภูมิปัญญาของท้องถิ่นและการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้จากการใช้ความรู้และเทคโนโลยีที่มีอยู่แบบดั้งเดิมของท้องถิ่นและพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมไปใช้ในท้องถิ่น ทำให้เกิดผลกระทบของการใช้เทคโนโลยีต่อสิ่งแวดล้อม และเป็นการพัฒนาวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม

3) การศึกษาด้วยการปฏิบัติ การศึกษาและการสังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติก่อให้เกิดความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น เกิดทักษะและสติปัญญาในการคิดสร้างสรรค์ รู้จักเริ่มนวัตกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติจริงจึงเป็นความรู้ที่ให้คุณค่าต่อชีวิตอย่างแท้จริง เพราะทำให้เข้าใจธรรมชาติ ชีวิต สังคมอย่างครบถ้วน

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2540) กล่าวถึง สังคมยั่งยืน-เศรษฐกิจยั่งยืน ว่าสามารถนำคำว่า Sustainable ไปใช้ควบคู่กับปรากฏการณ์ใหญ่ของทางเศรษฐกิจและสังคม นักวิเคราะห์บางคนกล่าวถึง Sustainable Society ซึ่งหมายถึงสังคมที่พึ่งตนเองและไม่หวั่นต่อสิ่งกระทบกระเทือนจากภายนอก ในสังคมแบบนี้มีกฎเกณฑ์ของการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างเคร่งครัด ประชาชนมีวิถีชีวิตอยู่แบบเรียบง่ายและมีจิตสำนึกเพื่อสิ่งแวดล้อม สังคมแบบยั่งยืนปฏิเสธค่านิยมสมัยใหม่ที่เน้นวัตถุค่านิยม การแข่งขัน ความก้าวร้าว สังคมแบบพุทธอาจเรียกว่ามีความยั่งยืนสูง

เศรษฐกิจที่ยั่งยืน คือเศรษฐกิจที่ปฏิเสธความเจริญเติบโต เป้าหมายหลัก คือ zero economic growth (อัตราความเจริญเติบโตเท่ากับ 0) เป็นเศรษฐกิจที่เราเรียกว่า steady-state economy คือ ไม่ขยายตัวและไม่หดตัว ปัจจัยที่สำคัญหลายประการที่รวมกันแล้วทำให้เรามองเห็นภาพของ "ความยั่งยืน" โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

- 1) ความสามารถในการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องเพื่อให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ในโลก
- 2) การรักษาทรัพยากรชีวภาพให้ดำรงอยู่ได้ในระยะยาว
- 3) การรักษาระดับประสิทธิภาพการผลิตของระบบเกษตร
- 4) การมีจำนวนประชากรที่คงที่
- 5) การให้เศรษฐกิจเจริญเติบโตแบบมีขีดจำกัด
- 6) การสร้างระบบการพึ่งตนเองและองค์ภรขนาดเล็ก
- 7) การรักษาคุณภาพอย่างต่อเนื่องในระบบเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ความยั่งยืนจะมีความหมายไปทางไหนนั่นย่อมขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมและโลกทัศน์ของแต่ละสังคม บางสังคมนั้นเน้นค่านิยมที่ให้น้ำหนักสูงแก่มนุษย์ การอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นไปเพื่อผลประโยชน์และความอยู่รอดของมนุษย์ บางสังคมอาจเน้นเรื่องการรักษาธรรมชาติเพื่อความยั่งยืนของธรรมชาติโดยเฉพาะโดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของมนุษย์และบางสังคม

อาจไม่ให้ความสำคัญแก่เรื่องความยั่งยืนทางนิเวศเลย ในสังคมแห่งนั้น ความยั่งยืนของความร่ำรวยทางวัตถุสำคัญกว่า

กล่าวโดยสรุป ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมนั้นมีส่วนสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะมนุษย์เป็นตัวการที่เข้าไปนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในการดำรงชีพ หากมนุษย์บริโภคทรัพยากรในขีดความสามารถที่ธรรมชาติจะรองรับได้ทรัพยากรธรรมชาติก็จะเกิดความสมดุลและมีใช้ตลอดไป ในที่นี้จะศึกษาเรื่องระบบการบริโภคทรัพยากรในลักษณะการนำมาเป็นปัจจัยป้อนในกระบวนการผลิตเพื่อธุรกิจชุมชน ตลอดจนการคงเหลือหรือการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจากกระบวนการผลิต

2.4 แนวคิดธุรกิจชุมชนและการตลาด

ประเวศ วะสี (2542) กล่าวว่า ระบบเศรษฐกิจอิสานดั้งเดิมเป็นระบบแบบปันชีพันน้องคือมีอะไรก็แบ่งปันกันไปมีลักษณะทำอยู่ทำกิน มีมากก็แบ่งกันมาก คนมีมากก็แบ่งให้คนมีน้อยแบบที่ไม่ได้มุ่งหวังผลประโยชน์ตอบแทนเป็นหลัก มักเป็นระบบเศรษฐกิจที่มุ่งให้อยู่ร่วมกันอย่างเป็นธรรมและก่อให้เกิดสันติสุขเป็นหลักด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ธุรกิจชุมชน หมายถึง กิจกรรมที่แสวงหากำไรจากการผลิตและการค้าของชุมชนโดยชุมชนเพื่อชุมชน อาศัยการมีส่วนร่วมของชาวบ้านให้มากที่สุด ทั้งในแง่ของกำลังแรงงาน การบริหารจัดการและเงินทุน ซึ่งการผลิตที่เกิดขึ้นมักเป็นไปโดยอาศัยความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบของชุมชนนั้นๆ เป็นหลัก (ใจมานัส พลอยดี, 2541)

คณะกรรมการเครือข่ายขององค์กรสิ่งแวดล้อม (2538) สรุปในรายงานผลการสัมมนาเวทีสิ่งแวดล้อมไทย 2538 ว่าธุรกิจชุมชน หมายถึง การรวมตัวของคนในชุมชนเป็นกลุ่มเกษตรกร สหกรณ์ หรือธุรกิจขนาดเล็กในชนบท เพื่อดำเนินการทางธุรกิจที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจ ชุมชน ทั้งนี้จะต้องมุ่งส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถปรับฐานคิดและวิถีคิดมุ่งเน้นการรวมกลุ่มเพื่อร่วมกันจัดการอย่างครบวงจรทั้งการผลิต การแปรรูป และการตลาดเป็นการทำธุรกิจชุมชนหรืออุตสาหกรรมชุมชน โดยมุ่งให้เกิดความเป็นเจ้าขององค์กร โดยเพิ่มการเรียนรู้จากการค้าขายผลผลิตการเกษตรของตนเอง นอกจากนี้การดำเนินธุรกิจชุมชนขององค์กรชุมชนในรูปแบบต่างๆ ถือเป็นการจัดระบบเศรษฐกิจชุมชนใหม่ในการจัดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การต่อรองราคาผลผลิต การหาช่องทางการตลาด การร่วมลงทุน ร่วมประกอบธุรกิจและอุตสาหกรรมชุมชนกับภายนอกชุมชนทั้งกับสถาบันเงินทุน ธุรกิจนอกชุมชน ตลอดจนการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการและส่วนอื่นๆ

วิวัฒน์ ธรรมนารถสกุล (2542) ได้อธิบายเรื่องธุรกิจชุมชนว่า เป็นการทำธุรกิจโดยผ่านองค์กรหรือกลไกเชิงธุรกิจ เป็นการจัดการธุรกิจภายในชุมชน และการทำธุรกิจกับภายนอกชุมชนเนื่องจากการทำมาหากินถือว่าการทำมาหากินที่สำคัญ หากต่างคนต่างทำทำให้เกิดการแข่งขันซึ่งจะกลายเป็นปัจจัยให้คนอื่นเข้ามามีอิทธิพลครอบงำได้ การจัดการด้วยตนเองจะน้อยลง มีการพึ่งพาคนอื่นมากกว่าการพึ่งพาตนเอง ถ้าคนอื่นดีก็จะดีด้วยแต่ถ้าคนอื่นไม่ดีก็จะไม่ดีด้วยเช่นกัน (คนอื่นก็คือคนนอกชุมชน) แต่ถ้ามีการรวมตัวกันจัดตั้งองค์กร มีการจัดการองค์กรนั้น หมายความว่า ชุมชนสามารถควบคุมตนเองและควบคุมอนาคตของชุมชนเองได้ โดยชุมชนจะมีความสามารถในการทำธุรกิจได้ สิ่งสำคัญที่เอื้ออีกประการหนึ่ง คือ ต้องมีการเรียนรู้ในสองทาง คือ ความรู้ภายใน ทำให้รับรู้ในศักยภาพด้านต่างๆ ของชุมชน เช่น ความสามารถในการผลิต ผลิตภัณฑ์ของชุมชน การเพิ่มผลผลิต เป็นต้น ความรู้จากภายนอกทำให้ทราบถึงความก้าวหน้า และพัฒนาการของสังคมโลก กลไกของตลาด ความต้องการผลิตภัณฑ์ของตลาด การรับรู้ข่าวสาร ข้อมูลต่างๆ มีการติดต่อสื่อสาร ทำให้สามารถสร้างเครือข่ายทางการตลาดที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งเครือข่ายระหว่างองค์กรท้องถิ่นเองหรือกับองค์กรส่วนกลาง เพื่อให้เกิดพลังเหนียวแน่น มีประสิทธิภาพ และมีความยั่งยืนมากขึ้น

สัมพันธ์ เตชะอธิก (2541) ได้สรุปแนวคิดหลักการธุรกิจชุมชนไว้ดังนี้

- 1) ผลประโยชน์เป็นขององค์กรชาวบ้านและชุมชน
- 2) ชุมชนเป็นเจ้าของและบริหารกิจการในสัดส่วนที่มากกว่าคนอื่น
- 3) ต้องส่งเสริมสินค้าและบริการที่คำนึงถึงความปลอดภัยของการบริโภค และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม
- 4) ต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชนและผู้บริโภคอย่างต่อเนื่อง
- 5) ต้องคำนึงถึงการจัดสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานอย่างเป็นธรรม
- 6) ต้องส่งเสริมการค้าที่เป็นธรรม

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการประกอบธุรกิจปัจจุบันต้องมีองค์ประกอบต้องคำนึงอยู่ 2 องค์ประกอบใหญ่คือ

1) องค์ประกอบภายในองค์กรธุรกิจ หมายถึง ธุรกิจประกอบด้วยระบบย่อย ได้แก่

1.1) ระบบย่อยการผลิต ทำหน้าที่นำปัจจัยการผลิตต่างๆ มาทำการแปรรูปให้กลายเป็นสินค้าและบริการ การผลิตสินค้าหรือบริการทำให้เกิดการปฏิบัติการทุกองค์การเป็นระบบที่มีลักษณะเฉพาะร่วมอยู่อย่างหนึ่งคือ ต้องแปรรูป (Transform) สิ่งป้อนเข้า

(Input) ให้กลายเป็นสิ่งส่งออก (Output) สำหรับนำเสนอขายต่อตลาดเป้าหมายต่อไป การบริหารการผลิตเป็นสิ่งที่ต้องตัดสินใจในการจัดการซึ่งแบ่งออกเป็น 5 หมวด คือ กระบวนการผลิต (Production Process) กำลังการผลิต (Capacity) วัสดุคงคลัง (Inventory) กำลังคน (Work Force) และคุณภาพ (Quality)

1.2) ระบบย่อยการตลาด ระบบย่อยนี้ตามปกติจะเริ่มต้นและสิ้นสุดที่ผู้อุปโภค บริโภค เป็นกิจกรรมทางธุรกิจที่ทำให้สินค้าและบริการเคลื่อนย้ายจากผู้ผลิตไปยังผู้บริโภคหรือผู้ใช้ ถือได้ว่าเป็นหน้าที่ของหลักทางการตลาด ซึ่งเป็นที่ยึดถือเป็นหลักปฏิบัติโดยทั่วไปว่าเป็นการจัดการเกี่ยวกับ 4Ps คือ ผลิตภัณฑ์(Product) การตั้งราคา (Price) การจัดช่องทางการจัดจำหน่ายสินค้า (Place) และการส่งเสริมการจัดจำหน่าย (Promotion)

1.3) ระบบย่อยทางการเงิน ทำหน้าที่จัดการเงิน การบริหารการเงิน โดยระบบย่อยเหล่านี้ใช้การจัดการเข้าควบคุมงานที่เกี่ยวข้องกับการไหลเวียนของเงินสด และทรัพยากรต่างๆของธุรกิจ ที่มีความสำคัญต่อการอยู่รอดและความมั่นคงของธุรกิจ การบริหารการเงินมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญอยู่ 2 อย่าง คือ กำไร และสภาพคล่อง โดยมีลักษณะงานที่สำคัญคือหน้าที่วางแผนและควบคุมทางการเงิน หน้าที่จัดหาเงินทุนจากแหล่งต่างๆให้ได้สัดส่วนที่เหมาะสม หน้าที่จัดสรรเงินทุนให้ใช้ประโยชน์ได้มากที่สุด

2) สภาพแวดล้อมของธุรกิจ หมายถึง องค์ประกอบภายนอกขององค์กรธุรกิจที่มีผลกระทบต่อองค์กรธุรกิจ ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม กฎหมาย เทคโนโลยี คู่แข่งขัน เป็นต้น

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดเกี่ยวกับการตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องโดยใช้แนวคิดของ Phillip Kotler ซึ่งกล่าวว่า การตลาด คือ กระบวนการจัดการทางสังคม ในอันที่จะทำให้ปัจเจกชนและกลุ่มบุคคลได้รับในสิ่งที่เขามีความจำเป็นและมีความต้องการ โดยอาศัยการสร้างสรรค์และการแลกเปลี่ยนผลิตภัณฑ์และสิ่งมีค่ากับผู้อื่น สิ่งที่เป็นปัจจัยกระตุ้นทางการตลาดหรือส่วนประสมการตลาด (Marketing Stimuli) นั้น (Kotler, 1997 อ้างใน อนุรักษปัญญาวัฒน์, 2541) ประกอบด้วยทุกสิ่งที่มีอิทธิพลในการสร้างความต้องการซื้อในผลิตภัณฑ์ แต่โดยทั่วไปนิยมแบ่งออกเป็น ผลิตภัณฑ์ การกำหนดราคา การจัดจำหน่ายและการส่งเสริมการตลาด หรือกล่าวไว้ว่ามี 4Ps หรือ

- 1) Product (ผลิตภัณฑ์)
- 2) Price (ราคา)
- 3) Place (การจัดจำหน่าย)

4) Promotion (การส่งเสริมการตลาด)

โดยที่แต่ละ P ก็มีข้อปลีกย่อยพอสรุปได้ดังนี้

1) ผลิตภัณฑ์ (Product) การพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดเป้าหมาย ฝ่ายจัดการจัดว่าเป็นการตัดสินใจเกี่ยวกับส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องคือ การเลือกผลิตภัณฑ์และสายการผลิตการเพิ่มหรือลดรายการของผลิตภัณฑ์ในสายการผลิตตราสินค้า การกำหนดมาตรฐานและการจัดเกรดของสินค้าซึ่งเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่ถูกต้องตามความต้องการของตลาดเป้าหมายครอบคลุมประเด็นย่อยอื่นๆ ได้แก่ ความหลากหลายของผลิตภัณฑ์ คุณภาพ การออกแบบ ภาพลักษณ์ ชื่อเสียง การบรรจุหีบห่อ ขนาด บริการ การรับรองคุณภาพ และรับรองการรับประกัน

2) ราคา (Price) เกี่ยวข้องกับการกำหนดราคาที่เหมาะสมและยุติธรรมเพื่อนำผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพไปขายในแหล่งที่สามารถขายได้ในราคาพอสมควร ด้วยการใช้วิธีการส่งเสริมการจัดจำหน่ายที่ดีสำหรับตลาดเป้าหมายที่เลือกสรรไว้ ในการกำหนดราคานี้จำเป็นต้องพิจารณาถึงสิ่งต่างๆ คือ ลักษณะการแข่งขันในตลาด เป้าหมาย การทำไรที่เคยปฏิบัติกันมา การให้ส่วนลดและเงื่อนไขการขายที่เป็นอยู่และกฎหมายควบคุมสินค้า ซึ่งได้แก่ บัญชีราคาสินค้า การลดราคา การจ่ายค่าตอบแทน ระยะเวลา การจ่ายเงิน และการให้สินเชื่อ เป็นต้น

3) สถานที่หรือการจัดจำหน่าย (Place) ส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดจำหน่ายสินค้าและบริการที่สำคัญ คือ เรื่องของเวลาและสถานที่ที่ลูกค้าต้องการ เราต้องพิจารณาที่ไหนเมื่อไรหรือใครที่จะเป็นผู้เสนอสินค้าและบริการให้แก่ลูกค้า ได้แก่ การตรวจสอบช่องทางการขาย ความครอบคลุมพื้นที่ลูกค้าและแหล่งขายสินค้า ความหลากหลาย บริเวณที่ตั้งและการขนส่ง

4) การส่งเสริมการขาย (Promotion) เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจำหน่ายสินค้าและบริการที่สำคัญ คือ เรื่องเวลาและสถานที่ที่ลูกค้าต้องการ เราต้องพิจารณาที่ไหน เมื่อไรและใครที่จะเป็นผู้เสนอสินค้าและบริการให้แก่ลูกค้า ได้แก่ การโฆษณาประชาสัมพันธ์ การสร้างพลังผลักดันการขาย ความสัมพันธ์กับสาธารณชนและการขายตรง เป็นต้น

ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดของ Kotler ในด้านปัจจัยกระตุ้นทางการตลาดมานั้นเพื่อแสดงให้เห็นว่าปัจจัยดังกล่าว จะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงหรือการคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนอย่างไร หากผู้บริโภคยังไม่ได้เรียนรู้ถึงการบริโภคสินค้าที่มาจากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน แล้วก็คงเปรียบเสมือนมีการบริโภคผลผลิตเพียงร้อยละ 50 โดยปราศจากการคำนึงหรือตระหนักต่อการเปลี่ยนแปลงซึ่งในพฤติกรรมผู้บริโภคนั้น อนุวัชร์ ปัญญาวัฒน์ (2541) กล่าวว่า มีทางเลือกอย่างน้อย 4 ประการ เพื่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนของชุมชน คือ

การลดอัตราการใช้ (Reduce) การนำกลับมาใช้ใหม่ (Reuse) การดัดแปลงใช้ใหม่ (Recycle) และการสงวน (Reserve)

กล่าวโดยสรุป ธุรกิจชุมชนและการตลาด ธุรกิจชุมชนเป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชนและระหว่างชุมชน จนเกิดเป็นเครือข่ายการผลิตที่สามารถเป็นผู้ต่อรองราคาผลิตภัณฑ์ได้ เป็นการดำเนินธุรกิจร่วมกันโดยชุมชนร่วมกันเป็นเจ้าของ ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งความต้องการของตลาดนั้นจะต้องคำนึงถึงการบริโภคสินค้าหรือการผลิตสินค้า ที่ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ซึ่งอาศัยการรวมกลุ่มของชุมชนในการต่อรองราคาการผลิตและการดำเนินกิจกรรมในการดูแลควบคุมคุณภาพการผลิตผลิตภัณฑ์ ตลอดจนควบคุมทรัพยากรที่ใช้ในกระบวนการผลิตได้

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.5.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้าน

เสถียร ฉันทะ (2542) ได้ศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรพบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นชุดขององค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและสังคม วัฒนธรรมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศนั้นสะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้ที่เป็นความรู้เชิงเทคนิคกับการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร ภูมิปัญญาดังกล่าวมีการเรียนรู้ การถ่ายทอดและการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยผ่านครอบครัว เครือญาติ และหมอพื้นบ้านที่มีการใช้ประโยชน์การอนุรักษ์ฟื้นฟูพืชสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆ นำไปสู่การดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพอยู่ 2 ระดับ คือ 1) ระดับครอบครัวและเครือญาติ 2) ระดับชุมชน

ชาญพงษ์ ถูกจิตร์ (2542) ได้ศึกษา สมุนไพรกับการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชนบทของอำเภอเมือง จังหวัดพะเยา พบว่า ชาวชนบทมีการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรรักษาความเจ็บป่วยระดับปานกลาง ส่วนใหญ่สืบทอดความรู้มาจากอาจารย์ บิดา มารดา พระสงฆ์ และผู้อาวุโสในชุมชนด้วยกระบวนการเรียนรู้ การส่งสมความรู้จากตำราโบราณ ประสบการณ์การถ่ายทอดความรู้ และการประยุกต์ใช้อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการพบหมอพื้นบ้านใช้ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรในรูปความเชื่อในสาเหตุการเจ็บป่วย การวินิจฉัยโรค การบำบัดรักษาและคาถาอาคม รวมถึงการเก็บสมุนไพรจากที่ต่างๆ การเก็บรักษา การจำแนกประเภทและการแปรสภาพตามความเชื่อ พบว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจ (อาชีพ รายได้) และปัจจัย

ด้านสภาพแวดล้อม(แหล่งสมุนไพรตามบ้าน แหล่งสมุนไพรตามธรรมชาติ) มีผลต่อการใช้
ภูมิปัญญาในการประยุกต์ใช้สมุนไพรรักษาความเจ็บป่วยของชาวชนบท

2.5.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ การถ่ายทอด

นิ่มอนงค์ อ่อนอก (2543) ได้ศึกษา กระบวนการเรียนรู้ด้านการจัดการตลาด
ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมในครัวเรือนพบว่า ปัจจัยที่สัมพันธ์กับรูปแบบและวิธีการเรียนรู้ด้านการจัดการ
ตลาดผลิตภัณฑ์ในครัวเรือนของผู้ผลิตนั้นคือ ปัจจัยที่สัมพันธ์กับรูปแบบการเรียนรู้ที่สัมพันธ์
กับภายนอกชุมชน ได้แก่ การส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน สื่อสารมวลชน
การคมนาคมและเทคโนโลยีการสื่อสาร และปัจจัยที่สัมพันธ์กับรูปแบบการเรียนรู้ดั้งเดิม ได้แก่
ผู้นำอาชีพและองค์กรภายในชุมชน หนี้สินและความต้องการมีรายได้ของคนในชุมชน ประเพณี
และวัฒนธรรมของชุมชนและการผลิตหัตถกรรมในครัวเรือน

ชูเกียรติ ลิสุวรรณ (2535) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น
ชนบทภาคเหนือพบว่า ระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นที่สำคัญเริ่มถ่ายทอดกันในรอบครัวโดยใช้สื่อที่
มีอยู่ในชุมชน กระบวนการถ่ายทอดความรู้ใช้วิธีการสอนและปฏิบัติจริงไปพร้อมกันผู้สอน คือ
ผู้ใหญ่ในครอบครัวที่มีความรู้หรือประสบการณ์ในเรื่องนั้น ๆ ผู้เรียนคือลูกหลานหรือเครือญาติที่มี
แรงจูงใจจากความสำเร็จในอาชีพของคนรุ่นก่อน การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวเกิดขึ้น
ตลอดเวลา ผู้เรียนเมื่อชำนาญแล้วจะกลายเป็นผู้สอนคนในรุ่นต่อไป เงื่อนไขและสถานการณ์
ภายนอกทั้งการพัฒนาระดับมหภาค ความสะดวกในการติดต่อระหว่างคนจากแต่ละท้องถิ่นและ
การขยายตัวของสื่อสารมวลชนและวิธีการเผยแพร่ความรู้ใหม่ มีส่วนกระตุ้นให้เกิด
การเปลี่ยนแปลงระบบการเรียนรู้ของประชาชนในท้องถิ่นภาคเหนือเป็นอย่างมาก

สมศักดิ์ วชิรพันธุ์ (2536) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ การถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น
พบว่า การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับงานหัตถกรรมท้องถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงจากการถ่ายทอด
ความรู้โดยสถาบันครอบครัว ซึ่งมีระบบการถ่ายทอดความรู้และเนื้อหาที่ครบวงจรทุกขั้นตอน
การผลิตด้วยวิธีการกลมกล่อมเผลาะเรื่อยไปมีลักษณะการถ่ายทอดเป็นรายบุคคล แต่ปัจจุบันการ
ถ่ายทอดได้เปลี่ยนแปลงไปในส่วนผู้ถ่ายทอด นอกจากบทบาทของครอบครัวแล้ว ญาติ คนใน
หมู่บ้านและต่างหมู่บ้าน โดยการถ่ายทอดเนื้อหาและทักษะเฉพาะคนใช้วิธีการหลากหลายใน
การถ่ายทอด ปัจจัยที่มีผลต่อการถ่ายทอดความรู้คือ ระบบตลาด ถ้าหัตถกรรมใดมีตลาดรองรับ
ผลผลิตและให้ค่าตอบแทนที่เหมาะสมแก่ผู้ผลิตหัตถกรรมนั้นก็มีโอกาสดำรงอยู่ แต่ถ้าหาก
หัตถกรรมใดไม่สามารถหาตลาดรองรับได้หัตถกรรมนั้นก็ตกต่ำ ดังนั้นการที่มีการถ่ายทอดความรู้
หัตถกรรมใดต้องพิจารณาระบบตลาดให้เกิดด้วย เช่น การประสานให้ผู้ผลิตได้พบกัน เพื่อที่

ผู้ผลิตจะให้เห็นช่องทางในการดำเนินงานหัตถกรรมและระบบตลาดนั้น จะต้องไม่ผูกขาดแต่เพียงรายเดียว ทำให้ระบบต่อรองไม่เกิดขึ้น

ถนอม ต๊ะหล้า (2543) ได้ศึกษา การถ่ายทอดค่านิยมและทักษะในอาชีพของชุมชนชนบทภาคเหนือ พบว่า ในอดีตผู้ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ ค่านิยมและทักษะในอาชีพ คือ สถาบันครอบครัว การถ่ายทอดมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปโดยมีการกลมเกลียวให้ลูกหลานมีความรัก ความซาบซึ้งและทัศนคติที่ดีต่ออาชีพ ผู้ถ่ายทอด ได้แก่ พ่อแม่ ผู้รับการถ่ายทอด คือ ลูก วิธีการถ่ายทอดใช้วิธีการบอกกล่าว สอน แนะนำ ทำให้ดูเป็นตัวอย่างและการให้ฝึกทำตามสื่อที่ใช้สอน คือ อุปกรณ์จริง ที่ใช้ในการทำงานซึ่งการถ่ายทอดในครอบครัวและทุกสถานที่ วิธีการถ่ายทอดในอดีตเป็นการถ่ายทอดรายบุคคลตามความรู้ ความสามารถของผู้รับการถ่ายทอด ในปัจจุบันการถ่ายทอดให้กับคนจำนวนมากใช้วิธีการฝึกอบรม มีการบรรยาย สาธิตและปฏิบัติจริง ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการถ่ายทอดค่านิยมและทักษะในอาชีพของชนบท ได้แก่ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและเทคโนโลยี ค่านิยมในการส่งเสริมสนับสนุนให้บุตรหลานได้รับการศึกษาสูงมีมากขึ้น

เยาวลักษณ์ อภิชาติวัลลภ, วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์, และอุทัยวรรณ ตริษฐกร (2542) ได้ศึกษาเรื่อง แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า

1) กระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบท เป็นกระบวนการซึ่งเกิดขึ้นในบริบทของการดำรงชีวิตประจำวัน เป็นการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาและปรับปรุงความเป็นอยู่ของตนและของชุมชนให้ดีขึ้น ดังนั้นการเรียนรู้และการปรับตัวจึงเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องไม่แยกจากกัน กล่าวคือ เมื่อเผชิญกับปัญหาชาวชนบทจะหาทางแก้ไขโดยคิดสรรวิธีการจากที่ตนเองเคยรับถ่ายทอดมาจาก บรรพบุรุษ ขณะเดียวกันก็อาจทดลองวิธีการที่รับมาจากสื่อหรือวิชาการแผนใหม่ด้วย การเรียนรู้ของชาวชนบทจึงเป็นการเรียนรู้และทดลองอย่างมีเป้าหมายและเกิดขึ้นในบริบทที่เป็นจริง

2) การศึกษา การเรียนรู้ และองค์ความรู้สำหรับชาวชนบท เป็นสิ่งที่สัมพันธ์เชื่อมโยงไม่แยกเป็นส่วนๆ เหมือนการจัดการศึกษาในสถาบันการศึกษา ดังนั้นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์จะมีบทบาทเป็น "ฐานทางวิชาการ" ซึ่งสะสมพอกพูนและปรับเปลี่ยนตามความจำเป็นของการใช้ชีวิต องค์ความรู้ของชาวบ้านที่เรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชุมชน จึงไม่ได้ลอยอยู่โดดๆ แต่มีฐานของการพัฒนาและสะสมต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน ความเชื่อมั่นในความรู้จะสะสมพอกพูน เมื่อตระหนักว่าความรู้เหล่านั้นได้ช่วยแก้ปัญหาในการดำรงชีวิต

3) การถ่ายทอดความรู้ในชนบท จะเป็นแบบที่ไม่เป็นทางการ เช่น การถ่ายทอดความรู้เรื่องยาสมุนไพรระหว่างพ่อกับลูกหรือหลาน จะเกิดจากกระบวนการทำงานร่วมกันในชีวิตประจำวัน แม้กระทั่งความรู้ในเรื่องการจัดการองค์กร ก็สามารถเกิดจากการทำงานร่วมกัน การเรียนรู้การถ่ายทอดเช่นนี้จึงไม่จำกัดขอบเขตว่าเป็นวิชาใด หัวข้อใด ผู้เรียนมีอิสระที่จะเลือกศึกษาผู้ถ่ายทอดก็จะสอนในประเด็นที่ผู้เรียนสนใจ กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดจึงเกิดประโยชน์ทั้งผู้เรียนและผู้ถ่ายทอด

4) กระบวนการเรียนรู้ในชนบท จะมีการปรับเปลี่ยนตลอดเวลา ความรู้ในชนบทจึงมีลักษณะของการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมและความรู้แผนใหม่หรือวิชาการตะวันตก จึงกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบทบาทอย่างมากในการเสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่มีพื้นฐานทางคุณค่าและวัฒนธรรมของชุมชนชนบท

2.5.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

ระวีวรรณ ศรีทอง, และอัจฉรา รุ่งวงษ์ (2540) ได้ศึกษาองค์ความรู้ดั้งเดิมของชาวกะเหรี่ยงเกี่ยวกับการใช้พืชให้สีในการย้อมผ้า กรณีศึกษากะเหรี่ยงโป 5 หมู่บ้านรอบเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง พบว่า องค์ความรู้เกี่ยวกับพืชที่ให้สีในการย้อมผ้าที่สืบทอดกันมาเริ่มสูญหายไปเพราะสภาพเศรษฐกิจสังคมที่เข้ามาเปลี่ยนวิถีชีวิตและการผลิตของชุมชน จึงไม่มีการนำความรู้เหล่านี้มาใช้ในชีวิตประจำวันอย่างต่อเนื่อง ชุมชนมีวิธีการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในรูปข้อห้าม ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ แต่ผลจากการที่ชุมชนมิได้นำองค์ความรู้ที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์ ทำให้วิธีการจัดการสิ่งเหล่านี้ไม่ได้รับการสืบทอดและปฏิบัติกันอย่างต่อเนื่อง สำหรับสตรีกะเหรี่ยงมีความสามารถในการทอผ้าพื้นบ้านแทบทุกคน จึงควรที่จะนำความรู้ที่นำมาพัฒนาให้เกิดประโยชน์ที่เป็นรูปธรรมในด้านเศรษฐกิจชุมชน

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2541) ได้ศึกษา ผลกระทบของการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวท้องถิ่นเชิงธุรกิจต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคเหนือตอนบน พบว่า ผลของการจัดองค์ประกอบโครงสร้างความรู้ด้านการจัดการแกะสลักไม้และการตลาด มิได้ถูกโยงเข้าหาความรู้และทางปฏิบัติในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญานั้น ขาดการบูรณาการเนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศ แต่เน้นการใช้วัตถุดิบมาผลิตจนขาดความตระหนักถึงสภาพสูญเสียและหมดเปลืองของทรัพยากร ส่งผลกระทบย้อนกลับสู่สภาพมลพิษ ดินฟ้า อากาศ ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางภาคเหนือตอนบน แนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกทำลายไปแล้วอันเนื่องมาจากผลของการถ่ายทอดภูมิปัญญา อาจดำเนินการได้ทั้งทางกายภาพและทางปัญญา แต่ต้องอาศัย

เวลาและความร่วมมือ การมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกี่ยวข้องมาเป็นปัจจัยสำคัญ ตราบที่คนรุ่นใหม่ในกลุ่มนักธุรกิจ ยังเห็นความสำคัญของ "ความต้องการ" (Demand) กับ "การจัดสินค้าสนอง" (Supply) โดยเห็นว่ามีมีความสำคัญกว่าการเจียดเงินกำไรไปลงทุนด้านสิ่งแวดล้อม โดยมีการแสวงหาไม้และวัสดุชนิดอื่นมาทดแทน

2.5.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจชุมชน/การตลาด

ลำแพน จอมเมือง (2540) ได้ศึกษา บทบาทของธุรกิจชุมชนที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน พบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในการจัดการป่าชุมชนคือเศรษฐกิจของชุมชน เมื่อเศรษฐกิจของชุมชนมั่นคงส่งผลให้ชุมชนมีศักยภาพในการแก้ปัญหาของชุมชนได้ การทำธุรกิจชุมชนดำเนินการโดยคนในชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น ให้สมาชิกมีส่วนร่วมกำหนดทิศทางและปฏิบัติงานต่างกันไป ความพยายามในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยผ่านการทำกิจกรรมอนุรักษ์ในรูปแบบการจัดการป่าชุมชนได้แสดงให้เห็นถึง พัฒนาการขององค์กรประชาชนที่ต้องการพิสูจน์ให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการทรัพยากร แต่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในชุมชนและชุมชนจากภายนอก

นงลักษณ์ สุพรรณไชยมาตย์, และคณะ (2537) ได้ศึกษาเรื่อง กลยุทธ์องค์กรและเครือข่าย กรณีศึกษาเครือข่ายหัตถกรรมทอผ้าพื้นเมืองพรรณไม้ จากการศึกษาพบว่า ยุทธวิธีในการพัฒนาองค์กรธุรกิจชุมชนมีประเด็นที่สำคัญดังนี้ แนวคิดพื้นฐานขององค์กรกลุ่มพรรณไม้ แม้เป็นองค์กรธุรกิจชุมชน แต่ฐานคิดในการทำงานของกลุ่มเป็นลักษณะผสมผสานระหว่างแนวคิดเชิงธุรกิจและแนวคิดด้านการพัฒนา วัตถุประสงค์พื้นฐานของการรวมกลุ่มคือ การช่วยเหลือกันด้านการผลิต การพัฒนาศักยภาพสมาชิกและเสริมสร้างพลังทางเศรษฐกิจ โดยมีระบบการบริหารจัดการที่ชัดเจนในทางปฏิบัติ ส่งเสริมการทำงานเป็นหมู่คณะ มีการดำเนินธุรกิจแบบครบวงจรเริ่มตั้งแต่การผลิต การแปรรูป และการจัดจำหน่าย ซึ่งทำให้สมาชิกมีโอกาสเรียนรู้กระบวนการทำงานอย่างเป็นระบบ

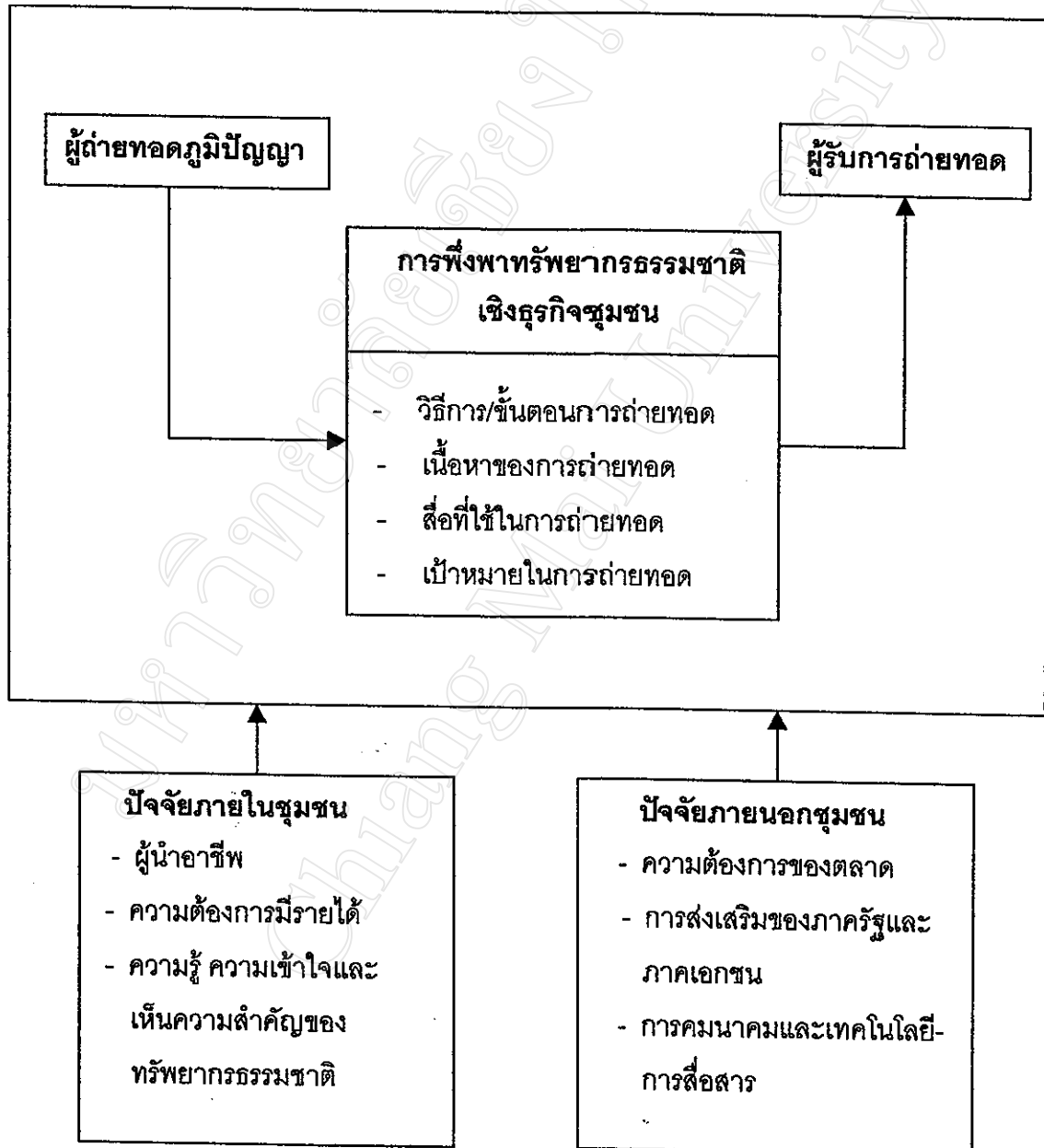
สุมิตรา จิระวุฒินันท์ (2542) กล่าวถึงธุรกิจชุมชนว่า ธุรกิจชุมชนมีลักษณะการจัดการของการรวมกลุ่มชาวบ้าน เพื่อลดข้อจำกัดในการทำธุรกิจเพียงคนเดียวหรือกลุ่มเดียว และธุรกิจชุมชนยังเป็นกระบวนการพัฒนาคนไปพร้อมกัน สิ่งที่เกิดขึ้นจากการทำธุรกิจชุมชน คือ อำนาจการต่อรอง ซึ่งเกิดจากศักยภาพที่เพิ่มขึ้นจากการรวมกลุ่มกันที่เข้มแข็ง การสร้างระบบเครือข่าย ธุรกิจชุมชนมุ่งการสร้างพันธมิตรมากกว่ามุ่งการแข่งขันและพบว่าทำให้มีอำนาจการต่อรอง ปัจจุบันธุรกิจทั่วไปได้นำเอากระบวนการรวมกลุ่มและการสร้างเครือข่ายมาใช้เช่นเดียวกัน

โดยเปลี่ยนจากการแข่งขันมาเป็นการร่วมมือทางธุรกิจมากขึ้น ในระบบธุรกิจทั่วไปมีฐานความคิดมาจากกำไร-ขาดทุน และมีเป้าหมายอยู่ที่กำไรสูงสุดของกิจการเป็นหลัก แต่ธุรกิจชุมชนจะมีฐานความคิดจากการพึ่งพาตนเองได้ และมีเป้าหมายคือกำไรเป็นของชุมชนและคำนึงถึงองค์ประกอบของชุมชน เช่น ธรรมชาติ สังคมเสมอ ปัจจุบันจะพบว่าแนวคิดการจัดการธุรกิจทั่วไปได้ปรับเปลี่ยนมากขึ้น โดยหันกลับมาให้ความสำคัญแก่องค์ประกอบอื่น เช่น สิ่งแวดล้อม สังคมมากขึ้นและมีเป้าหมาย คือ การสร้างมูลค่าเพิ่มในด้านต่างๆ มากกว่าเน้นกำไรสูงสุด เหล่านี้ล้วนทำให้มองเห็นว่าแท้จริงแล้วธุรกิจชุมชนเป็นฐานการคิดที่ถูกต้องของการทำธุรกิจอย่างแท้จริง

สรุปจากการศึกษา งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้าน การเรียนรู้ การถ่ายทอด ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม แนวคิดธุรกิจชุมชนและการตลาด ผู้ศึกษาพบว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ทั่วไปและเป็นลักษณะเฉพาะถิ่น (Locality) ที่แตกต่างกันออกไป บางแห่งใช้ภูมิปัญญาเพื่อการประกอบอาชีพอย่างเพียงพอ บางแห่งเริ่มใช้ในเชิงธุรกิจแต่ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานสำคัญในการผลิต ทั้งนี้จึงเป็นไปตามความต้องการของตลาดแต่ละระดับ โดยอาศัยพื้นฐานความรู้เดิมของชุมชนนั้นคือ การทอผ้า รวมทั้งการได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านในรูปธุรกิจชุมชน จากแนวคิดและงานวิจัยที่กล่าวมา สามารถนำมาอธิบายการเรียนรู้ การถ่ายทอดของคนในชุมชนได้ และผู้ศึกษาได้นำแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของ สุริชัย หวันแก้ว (2537) และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2532) มาเป็นกรอบในการอธิบายว่า มีปัจจัยใดบ้างที่สัมพันธ์กับการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเชิงธุรกิจชุมชน ดังแผนภูมิต่อไปนี้

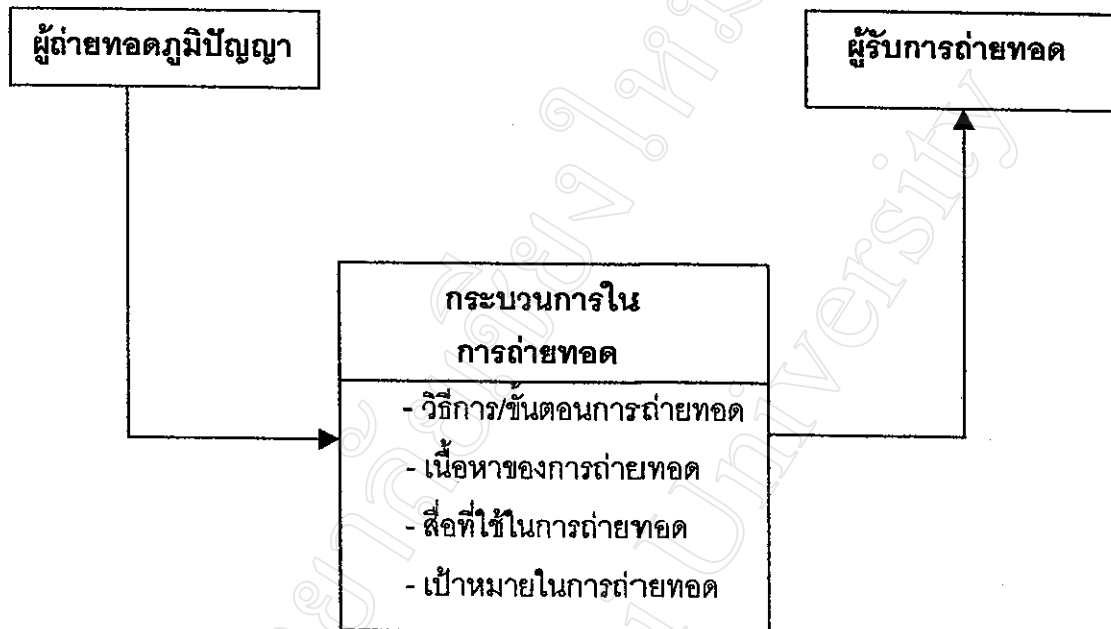
2.6 กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยและทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมาข้างต้นผู้ศึกษา จึงได้กำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาคั้งนี้ ออกเป็นกรอบแนวคิดรวมในการศึกษา และแตกเป็นกรอบแนวคิดย่อยอีก 2 กรอบแผนภูมิ 1-3 ดังนี้

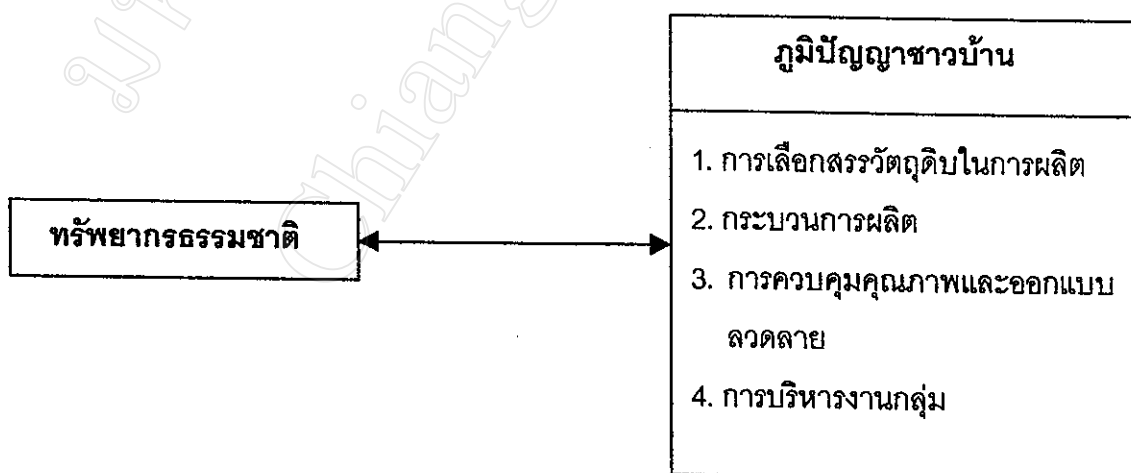

แผนภูมิ 1 กรอบแนวคิดรวมในการศึกษา

ผู้ศึกษาสามารถแยกกรอบแนวคิดย่อยๆ ได้ดังต่อไปนี้

แผนภูมิ 2 กรอบแนวคิดย่อยด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการพึ่งพา-
ทรัพยากรธรรมชาติเชิงธุรกิจชุมชน

แผนภูมิ 3 กรอบแนวคิดย่อยด้านภูมิปัญญาชาวบ้านในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเชิง
ธุรกิจชุมชน